

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**
на тему:

**«Громадсько-політична діяльність
Степана Ленкавського (1904–1977)»**

студентки IV курсу, групи СОІз–41
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Ганущак Іванни Романівни

Керівник:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Кобута Степан Йосифович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	С. 3
ВСТУП	С. 4
РОЗДІЛ 1. Життєвий шлях Степана Ленкавського	С. 10
1.1 Формування світогляду	С. 10
1.2. Ідеолог ОУН	С. 16
РОЗДІЛ 2. Творча спадщина діяча	С. 26
2.1. Автор Декалогу українського націоналіста	С. 26
2.2. Наукові та публіцистичні праці	С. 31
РОЗДІЛ 3. Формування громадянської компетентності на прикладі життя та діяльності Степана Ленкавського	С. 42
ВИСНОВКИ	С. 54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 59
ДОДАТКИ	С. 68

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГУНМ – група Української національної молоді.

ЗЧ ОУН – Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів.

КЕ ОУН ЗУЗ – Краєва Екзекутива ОУН на західно-українських землях.

ОВКУГ – Організації вищих клас українських гімназій.

ОУН(з) – Організація Українських Націоналістів за кордоном.

ОУН(р) або ОУН(б) – Революційний Провід ОУН під керівництвом Степана Бандери.

ПУН – Провід українських націоналістів.

РПС – Референтура підсоветських справ.

РП ОУН – Референтура пропаганди Організації Українських Націоналістів.

СУНМ – Союз/Спілка Української Націоналістичної молоді.

УВО – Українська Військова Організація.

УСК – Український спортивний клуб.

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Освіта сьогодення не може залишатися осторонь від важливих подій, суспільних перетворень та процесів, які відбуваються в державі та у світі. Вона має стати платформою для формування свідомих, активних та компетентних громадян, готових до життя та праці в умовах постійних трансформацій. Особливо у цей непростий для України час, коли РФ розв'язала проти нашого народу, нашої країни повномасштабну війну. Сьогодні ми з більшою силою усвідомлюємо цінність громадянського виховання і громадянської освіти. Ми переосмислюємо усі ті здобутки, які маємо в даному питанні, ми шукаємо нові підходи, які спрямовані на виховання нового покоління українців і українок, які були б свідомими, активними та відповідальними. Такими, які сповідують національні та європейські ідеали: людська гідність, терпимість, демократія, відповідальність, національні традиції і патріотизм.

Кожна політична сила та кожна політична ідеологія, які присутні в українському суспільстві, відображають інтереси та світогляд його частин. В історії нашої держави досить глибокі корені має український організований націоналізм. І реконструкція політичних процесів неможлива без урахування історії Організації українських націоналістів, а також без вивчення життя, діяльності, світогляду, політичних переконань і творчої та наукової спадщини тих історичних постатей, які відігравали важливу роль у цих процесах.

В радянський період історії України майже не вивчалася спадщина відомих представників українського націоналістичного руху та їх суспільно-політична діяльність. А якщо й були якісь праці, то інформація у них цілеспрямовано піддавалася фальсифікації. Тому в українській історії стосовно дослідження і викладу цього питання є дуже багато білих плям.

Стосується це і дослідження життя та діяльності діячів Організації українських націоналістів, в тому числі й Степана Ленкавського (1904–1977), який стояв біля витоків цієї партійної організації. Про нього дуже мало інформації, хоча він постійно перебував у складі керівних органів Організації

українських націоналістів, а після вбивства Степана Бандери він очолив Закордонні частини ОУН і був на цій посаді з 1959 по 1968 рік.

Степана Ленкавського по праву називають ідеологом Організації українських націоналістів. Саме він є творцем «Десяти заповідей українського націоналіста». Також його перу належить безліч праць і впорядкованих документів, які стосуються Першого конгресу українських націоналістів та конференцій ОУН-б.

Чітка життєва позиція Степана Ленкавського свідчать про нього як про справжнього патріота, незламного борця за Українську Державу, який усе своє життя присвятив боротьбі за Українську Державу.

На сьогоднішній день досить мало праць про життєвий шлях, політичну діяльність та творчий доробок Степана Ленкавського. Донедавна фактично були відсутні наукові розвідки про цього історичного діяча. Однак, останнім часом все ж з'явилися статті та книги, в яких розкривається формування світогляду Степана Ленкавського, його політичні погляди, перебування в ув'язненні, діяльність в лавах Організації Українських Націоналістів.

Мета дипломної роботи – висвітлити основні етапи життєвого шляху Степана Ленкавського та виокремити складові формування громадянської компетентності в учнів з вивчення цієї постаті.

Для досягнення мети дипломної роботи передбачається розв'язання таких **завдань**:

- простежити формування світогляду Степана Ленкавського;
- розкрити його діяльність як ідеолога ОУН;
- висвітлити зміст Декалогу українського націоналіста;
- охарактеризувати особливості творчої та наукової спадщини діяча;
- проаналізувати формування громадянської компетентності серед здобувачів ЗЗСО на прикладі вивчення життя та діяльності Степана Ленкавського.

Об'єкт дипломної роботи – постать громадсько-політичного діяча Степана Ленкавського і його вивчення здобувачами у ЗЗСО.

Предмет дипломної роботи – громадсько-політична діяльність та творча і науково-публіцистична спадщина Степана Ленкавського, її місце та роль у формуванні суспільно-політичної думки України, виокремлення складових формування громадянської компетентності в учнів з вивчення цієї постаті у закладах загальної середньої освіти.

Хронологічні рамки дипломної роботи визначені роками життя і політичної діяльності Степана Ленкавського (1904–1977). Вони охоплюють період формування світогляду діяча, його активної участі в націоналістичних організаціях 1920–1970-х рр.

Географічні межі дипломної роботи охоплюють територію України, а також Австрії, Чехії, Польщі, Німеччини, в яких перебував діяч. Визначення таких рамок роботи зумовлено активною політичною діяльністю Степана Ленкавського, його перебуванням у концтаборі та в еміграції.

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, порівняння та узагальнення. У роботі застосовувалися загальнонаукові методи (історичний, метод абстрагування, класифікації та типологізації, логічний, індукції і дедукції, аналізу й синтезу) та спеціальні наукові методи (історико-системний, історико-порівняльний, історико-генетичний). Історико-системний підхід сприяв висвітленню суспільно-політичного середовища, в якому формувався світогляд діяча та його політична діяльність. Завдяки історико-порівняльному методу вдалося виділити спільне і відмінне в діяльності різних частин ОУН та Степана Ленкавського. Загальнонаукові методи дали змогу дослідити життя та діяльність Степана Ленкавського, проаналізувати його творчу спадщину.

Ступінь наукової розробки проблеми. На даний момент є досить багато праць, що містять відомості про Степана Ленкавського.

Про формування світогляду діяча, його дитячі та студентські роки можемо почерпнути інформацію з історико-краєзнавчих праць про населені пункти Прикарпаття авторства М. Поповича, В. Бабінчука, М. Ципердюка, Р. Гандзюка. У працях цих дослідників відображено окремі сторінки життя Степана

Ленкавського, пов'язані з селами Угорники, Загвіздя, Фитьків. В окремих з них містяться цікаві відомості про родинне середовище Степана Ленкавського [68; 45; 74; 50].

У працях Я. Стецька, П. Дужого, В. Мартинця, В. Макара, П. Мірчука, С. Бандери, В. Яніва, З. Книша міститься матеріал про місце і роль Степана Ленкавського у становленні та діяльності українських молодіжних націоналістичних організацій в Галичині, а також про його участь в установчому Конгресі українських націоналістів, про арешт та ув'язнення діяча [72; 52; 37; 60; 61; 41; 58].

П. Мірчук у «Нарисі історії ОУН» подає інформацію про першу крайову конференцію ОУН, яка відбулася 30 лютого 1930 р. і затвердження на ній Степана Ленкавського ідеологічним референтом [62].

Про значення ідеологічної референтури Степана Ленкавського, відповідальні завдання, які постали перед ним у час, коли відбувалося становлення ОУН, викристалізовувався її ідеологічний образ, виокремлює у своїх працях С. Галамай [49].

У праці А. Кентія йдеться про перебіг судового процесу у м. Львові 24 березня 1931 р., на якому було висунуто обвинувачення за приналежність до ОУН п'ятьом підсудним [53]. Також збереглися документи про політичні арешти і ув'язнення цього періоду в архівах [32].

Г. Дем'ян подає відомості про діяльність Степана Ленкавського після виходу з тюрми. В його працях описані окремі деталі політичної діяльності Степана Ленкавського в передвоєнному періоді функціонування ОУН [51].

Про конфлікти всередині ОУН через розбіжності між Проводом українських націоналістів (ПУН) та крайовими провідниками ОУН стосовно різниці бачень тактики боротьби та прийняття Степаном Ленкавським сторони Революційного Проводу ОУН під керівництвом Степана Бандери, яку було сформовано 10 лютого 1940 р., розповідає у своїй праці В. Косик [57].

Важкі умови перебування ув'язнених, у тому числі й Степана Ленкавського, у концтаборі Авшвіц описав колишній його в'язень С. Петелицький [39]. Він

говорить про надзвичайно великі зусилля, яких докладав Степан Ленкавський, щоб витримати важку працю та нещадний табірний режим. Згадував про нестерпне табірне життя і Р. Малащук у своїй книзі «Спомин» [36].

У своїх «Спогадах» О. Антонович згадує як Степана Ленкавського 19 грудня 1944 р. було звільнено з концтабору. Автор спогадів характеризує його перебування у м. Кракові та еміграцію на Захід, коли на завершальній стадії Другої світової війни почали наступати радянські війська [33].

С. Мечник у розвідці «Люди, роки, події» говорить про ефективну розбудову структури ідеологічної роботи Степаном Ленкавським за кордоном [38].

Значна частина змістовної інформації про діяча міститься в творах його друзів та соратників. Зокрема, М. Климишин доклав багато зусиль для збереження пам'яті про Степана Ленкавського. Детальна інформація про різні періоди його життя подана в нарисі, виданому до десятої річниці смерті Степана Ленкавського, а трохи згодом у «Альманасі Станиславівської землі» [54; 34].

З енциклопедичних видань дізнаємося інформацію про діяльність Степана Ленкавського на чолі ЗЧ ОУН після смерті Степана Бандери до 1968 р. [85, с. 118]. Також цінна інформація міститься у листуванні Степана Ленкавського [31].

Найбільш детально висвітлив життєвий шлях Степана Ленкавського доктор політичних наук, голова Івано-Франківської обласної ради Олександр Сич. Йому належить безліч статей про життя і діяльність ідеолога українського націоналізму. Проте найбільше міститься матеріалу у його книзі «Монах ОУН». Також великою заслугою О. Сича є те, що він зібрав, впорядкував і видав праці Степана Ленкавського у чотирьох томах. З них ми можемо почерпнути інформацію про світогляд та політичні погляди Степана Ленкавського, його оцінки різних подій, учасником яких він був чи мав можливість спостерігати за ними [69; 70; 71].

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі:

уперше:

- з’ясовано місце та роль Степана Ленкавського у становленні українського національно-визвольного руху, його внесок у розвиток суспільно-політичної думки України;

- виокремлено складові формування громадянської компетентності в учнів на прикладі вивчення цієї постаті;

удосконалено:

- відомості про діяльність Степана Ленкавського в лавах ОУН та створення ним Декалогу;

отримали подальший розвиток:

- вивчення творчої спадщини Степана Ленкавського серед здобувачів закладів загальної середньої освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані в освітній (для підготовки проведення цікавих і пізнавальних уроків та позакласних заходів у ЗЗСО) навчальній (для підготовки підручників, монографічних видань, праць, навчально-методичних посібників з історії України), науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та українського націоналістичного руху), громадській (для проведення конференцій, круглих столів, розробки історичних проєктів, зокрема зі здобувачами ЗЗСО) роботі.

Структура та обсяг дипломної роботи обумовлені її метою та завданнями. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, поділених на чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел (86 позицій) та 23 додатків. Основний текст становить 58 сторінок, загальний обсяг – 106 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Життєвий шлях Степана Ленкавського

1.1 Формування світогляду

На початку XX ст. український народ не мав своєї держави. Наші землі були під владою двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Та незважаючи на політичний, релігійний та економічний гніт, українці не забували своє славне минуле. Значущу роль в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель відігравала греко-католицька церква.

Саме в династичній священичій родині отця Володимира Ленкавського та Марії з родини Антульських 6 липня 1904 р. в селі Угорники біля міста Станиславова (тепер місто Івано-Франківськ) народився Степан Ленкавський. Успадкувавши дідове ім'я, він перебрав від нього і безкомпромісність та жертовність у боротьбі за національні права українського народу. Навіть почерки обох Степанів Ленкавських, онука і діда, настільки подібні, що при порівнянні виглядають майже ідентичними [70, с. 38].

Декан о. Т. Косевич під час візиту до с. Угорників так охарактеризував пароха отця Степана Ленкавського: «Він користується загальною повагою мирян і ревно трудиться над розширенням тверезости і піднесенням матеріального добробуту парохіян; пороків немає. В отця є молитвослов, Святе Письмо та приватна бібліотека» [50, с. 259].

Шанованою людиною був і батько майбутнього діяча. Отець Володимир Ленкавський не тільки проповідував слово Боже, а й займався просвітницькою роботою в тих селах, де йому доводилося бути пастором. Де селилася родина Ленкавських, там значно пожвавлювалося громадське та культурно-просвітницьке життя. Отець Володимир щиро вірив у ідею незалежної України і мав великий виховний вплив на парафіян, а особливо на молодь. Для свого сина, якого мріяв бачити священиком, був незаперечним авторитетом. Степан Ленкавський також завжди тепло відгукувався про батька. Пізніше, перебуваючи в еміграції, коли його соратники по боротьбі в дружніх розмовах між собою

кпинили зі священників і нарікали, що «ті ж попи такими були, тягнули з людей гроші!», то Степан завжди відповідав, що його тато ніколи таким не був. Свого батька він дуже шанував [70, с. 40].

Родина часто переїжджала. З 1 лютого отець Володимир Ленкавський був спочатку переведений на парафію села Жураки, що на Богородчанщині, а з 2 липня 1910 р. був призначений священником в село Фитьків на Надвірнянщині, де він змінює пароха Льва Левицького [50, с. 260].

У с. Фитькові С. Ленкавський закінчив чотири класи сільської школи. Був допитливою та активною дитиною. Разом з сільськими однолітками бавився, бігав босоніж, обожнював слухати казки та оповідання про славу опришків та козаків, які розповідали старожили села. Особливо йому подобалося слухати розповіді, приповідки, перекази старшого односельця, якого по-вуличному звали Мандриків Дмитро (справжнє прізвище Андруняк Дмитро). Він був справжнім майстром у цій справі, адже усі діти із захопленням слухали його казки, історичні перекази та легенди. Найбільше Степанко любив розповіді про козацьку славу, Запорізьку Січ та її руйнування царями Петром I та Катериною II, через що неодноразово засиджувався у діда допізна. Батькові та матері доводилося шукати сина та карати за неслухняність. Проте, Мандриків Дмитро любив допитливого хлопчика і неодноразово ховав його від розгніваних батьків у старій шафі [68].

Вже тоді історичні розповіді старого Дмитра Андруняка тривожили серце малого Степана. Гордість за історичну звитяжну славу українського народу і біль за його нинішнє принизливе становище в поєднанні з батьковими біблійними повчаннями творили той високий дух ідеалізму та жертвності, який поставив Степана Ленкавського в ряд найвизначніших творців, ідеологів та провідників ОУН [70, с. 41].

Світогляд Степана Ленкавського формувався під впливом національно свідомих жителів села, 46 з яких знаходилися у лавах Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії. Троє з них були сотниками [44].

Після Фитьківської сільської школи Степан вступив до Станиславівської гімназії. Під час навчання у гімназії хлопець неодноразово приїздить у с. Фитьків,

проводить із молоддю зустрічі на патріотичну тематику. Молодь і жителі села називали його «Штефком» [44].

Коли 1920 р. отця Володимира Ленкавського перевели на парафію до села Загвіздя, поблизу міста Станиславова, сім'я переїздить разом з ним [74, с. 61]. На той час село було досить розвиненим в культурно-освітньому та політичному плані. Там існували читальня «Просвіти», гурток «Рідної школи», «Союз українок», мандолінова оркестра, хор. Згодом було засновано 91-й пластовий курінь імені Дмитра Вітовського. До нього одразу потягнулася молодь села. Правда, 1930 р. Пласт було ліквідовано. На його основі польська влада створила Український спортивний клуб (УСК) [45, с. 587–588].

Як стверджує місцевий краєзнавець М. Ципердюк, важливу роль в культурно-освітньому розвитку села відіграв родич Ленкавських Т. Білоус. За його ініціативою було створено драматичний гурток, який ставив українські п'єси, зокрема п'єсу Тараса Шевченка «Назар Стодоля». У липні 1944 р. Т. Білоус вступив до місцевого підрозділу Української повстанської армії (УПА) і подальша доля його невідома [74, с. 62].

Степан Ленкавський ніколи не забував про село. Разом із дорослими членами родини брав участь у культурно-просвітницькому житті села, зустрічався з молоддю, проводив патріотичні гутірки, спрямовував до участі в культурно-освітній діяльності. Це було важливою віхою його життя [68].

Родинне виховання на основах християнського віровчення, українського історичного героїчного минулого, народних традицій формували в Степана Ленкавського основи майбутнього ідеалістичного світогляду та патріотичної громадсько-політичної позиції [70, с. 44].

Степан Ленкавський будучи гімназистом, а пізніше студентом Львівського університету ніколи не полишав культурно-просвітницької роботи на селі. Він брав участь у різних просвітницьких заходах, працював з пластунами, бо вважав, що молоді люди мають бути здоровими і загартованими. Також він часто виступав перед селянами з доповідями з історії України. За словами місцевого краєзнавця М. Ципердюка Степан Ленкавський вісім раз читав лекції перед

односельчанами [74, с. 77].

«Він був студентом. І коли тільки приїздив до батьків, то збирав нас, сільських старших і молодших хлопців, та вчив нас про Україну», – згадував односельчанин Степана О. Гурик [38, с. 32].

Гімназійна юність Степана Ленкавського співпала з процесами державотворення на західноукраїнських землях: виникнення ЗУНР у 1918 р., перетворення м. Станиславова на її столицю, Акт злуки УНР та ЗУНР у 1919 р., боротьби Української Галицької Армії з польськими військами. Очевидно, що ці події не могли не вплинути на формування поглядів юного Степана Ленкавського. За словами Миколи Климишина: «Такі історичні дати як 1 листопада 1918 року й 22 січня 1919 року викарбували в його молодечій уяві незатерте тавро» [54, с. 290].

Будучи учнем гімназії Степан Ленкавський болісно сприймав арешти професора Л. Ширби та директора гімназії М. Сабата та інших викладачів. Також у цей час польськими військовими в м. Станиславові та навколишніх селах безкарно було вчинено ряд злочинів. Зокрема, польські легіонери знущалися над українськими вояками, які перебували в шпиталі в м. Станиславові, повісили без суду в селі Єзуполі 16 українських селян, в с. Добрівлянах застрелили 10-річного хлопчика Миколку Корняка [60, с. 259].

Всі ці події Степан Ленкавський спостерігав будучи юнаком. Несправедливість та жорстокість кристалізували його характер. Вкрай негативно сприйняв Степан Ленкавський рішення Ради послів Антанти про віднесення Галичини до складу Польської держави. Згодом, у своїй праці «Український націоналізм» він сказав: «На поляків кожний, навіть безграмотний селянин дивився згорда, як господар, як «газда» з діда-прадіда дивиться на обірванців і зайдів» [27, с. 127].

Однозначно можна стверджувати, що події 1917–1921 рр. наклали вирішальний відбиток на формування світогляду Степана Ленкавського. Також впливало на формування його поглядів і безпосередньо гімназійне середовище. Адже багато гімназистів та викладачів Станиславівської гімназії (Додаток Г) були

учасниками перших визвольних змагань. Директор гімназії обіймав посаду заступника міністра освіти уряду ЗУНР. «Через те в гімназії панував високо-патріотичний настрій. Багато учнів виросло в тій гімназії на вірних синів України, борців за волю українського народу, розпочинаючи цю свою службу вже у шкільній лавці вищих клас», – говорив випускник Станиславівської гімназії М. Климишин [34, с. 1195].

Атмосфера початку 20-х років ХХ ст. стала сприятливим ґрунтом для створення підпільної Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ). Вона виникла під впливом публікацій Д. Донцова та завдяки ініціативі активістів УВО, зокрема його далекого родича В. Горбового. У перші роки після поразки українців у Перших визвольних змаганнях найбільший вплив на молодь мали два фактори: романтика боротьби УВО, очолюваної Є. Коновальцем, та ідеологічна публіцистика Д. Донцова. Мережа ОВКУГ була широко розгалужена на території Західної України. Гуртки діяли у містах Львові, Станиславові, Тернополі, Дрогобичі, Стрию, Самборі, Любачеві, Сокалі. Починаючи з п'ятого класу в Станиславівській гімназії, С. Ленкавський став членом цієї організації [34, с. 1198].

Степан Ленкавський так оцінює впливи УВО: «Створення зав'язків таємної армії України, Української Військової Організації, це був основний зворот історичного значення. Це була зовсім нова концепція перестановки національних сил. Перелом і зміна шляхів політичного думання. Вона переломила шаблони найбільш закоріненого легалістичного думання нашого тодішнього суспільства, що не уявляло собі поза діями легальних національних партій доріг і допущених законами ніяких інших форм Організації, ані способів визвольної дії. Від цього часу замість петицій, скарг, домагань протестів в обороні народніх прав – українці почали говорити з ворогами револьверовими стрілами, вибухами динамітових бомб» [28, с. 510].

Існують різні версії щодо участі Степана Ленкавського в ОВКУГ. У своєму нарисі про Є. Лозинського М. Климишин стверджує, що Степан Ленкавський був одним з організаторів ОВКУГ [56, с. 300]. Однак з цим не погоджується

П. Мірчук, який у своїй фундаментальній праці з історії ОУН вказує Степана Ленкавського тільки в переліку інших провідних членів організації [62, с. 50].

Щодо приналежності Степана Ленкавського до УВО, то, можливо, він був її членом ще до того, як було створено ОВКУГ. І саме з ініціативи УВО створювалися підпільні гімназійні групи. Хоча Степан Ленкавський був ще досить юним це не було перешкодою до членства в УВО. Оскільки до цієї підпільної організації входили не тільки українські вояки періоду визвольних змагань, а й велику частину становила студентська та гімназійна молодь. Підтвердженням цьому можуть бути слова З. Книша: «До української військової організації належав я ще з гімназії в Коломиї. В часі противиборчої і саботажної акції в 1922 році брали туди навіть 15-річних юнаків для всякої дрібної, помічної роботи і майже не було гімназійного учня, щоб не обтерся тоді об УВО. Розносили летючки, наклеювали відозви на мурах і плотах, слідували за підозрілими людьми, пильнували приміщень, де відбувалися організаційні наради» [58, с. 54–55].

Одним із завдань УВО було створення мережі підпільних гімназійних організацій. Очевидно, Степан Ленкавський був залучений до цієї діяльності. На той час в нього вже досить чітко була сформована політична позиція. Як доказ цьому є спогад М. Климишина: «Моя бурса мала в той час такий устрій, що в кімнатах, де мешкали учні нижчих клас, був один учень бодай з шостої класи, званий «цензором», який наглядав, щоб бурсаки вчилися по полудні, а вечером перепитував їх, чи вони все знають, що було задане на наступний день. Коли хтось чогось не знав, він вимірював йому за кару буки за кожну невлучну відповідь. Таким цензором у мене був Любомир Головацький із шостої класи, до якого один раз прийшов Степан Ленкавський. Я сидів на своєму ліжку і виучував мудрощі латини, а вони розмовляли. При тому я дуже напружував слух, щоб почути, про що вони говорили. В одному моменті запитав Ленкавський Головацького, чи є між бурсаками якісь здібніші учні. Головацький показав на мене і сказав: «З того, може, б щось було, якби ним хтось зайнявся». Коли вони попрощалися, Степан Ленкавський приблизився до мене й запитав, що я так

пильно студіюю. Я відповів, що латинську граматику, а він запитав: «А українську вже вмієш?». Не чекаючи відповіді, він відійшов. Коли тепер я читаю нарис «Початки націоналістичного руху», написаний Степаном Ленкавським, мені стає ясным, що він, буди тоді в шостій класі, належав до тайного гуртка «Організації учнів вищих клас українських гімназій» і розглядався за здібнішими учнями нижчих клас, щоб ними зайнятися і підготувати їх на майбутніх членів тієї організації [34, с. 1193].

Після закінчення Станіславівської гімназії Степан Ленкавський вступає до Львівського університету (Додаток Д). Юнак і там з головою поринає у суспільно-політичне життя, яке в цей час ознаменувалося пошуком нових світоглядних основ та організаційних форм національно-визвольної боротьби. Він вступає до СУНМ (Союз Української Націоналістичної молоді) і плідно працює над її розбудовою. Саме в цей час починає приваблювати Степана Ленкавського та й багатьох його товаришів український націоналізм і так майбутній діяч опиняється біля самих витоків ОУН [70, с. 59].

Отож, сімейне та гімназійне оточення, вплив односельчан, старших товаришів, події національно-визвольного руху та державотворчі процеси на західноукраїнських землях суттєво вплинули на формування патріотичного світогляду Степана Ленкавського. Саме завдяки цьому, він став учасником підпільних організацій ОВКРУГ, СУНМ, УВО і відігравав у них не останню роль.

1.2. Ідеолог ОУН

Степан Ленкавський був одним із співзасновників Організації Українських Націоналістів (ОУН). Будучи у керівних органах ОУН він завжди займав провідні ідеологічні становища. Безумовно, діяч відіграв провідну роль в процесі формування ідеології ОУН. Степан Ленкавський стояв біля витоків ОУН, він належав до тої найпершої групи молодих націоналістів, які в 1920-х рр. завдяки своїй наполегливій діяльності за короткий час витворили взірць молодого ідейного високоосвіченого націоналіста [70, с. 105].

У своїй праці «Націоналізм» І. Лисяк-Рудницький зазначає: «Великим

успіхом націоналізму можна вважати те, що він зумів опанувати молодь, зокрема студентство. Націоналізм ототожнював себе з молодим поколінням. У відносинах між націоналізмом і українським легальним світом позначувався, крім речевих політичних розходжень, суто психологічний конфлікт між «синами» і «батьками». Націоналізм ширив ідею месіянізму молодого покоління» [59, с. 253].

Досліджуючи постать Степана Ленкавського в ідеологічному становленні ОУН, важливу роль слід приділити періоду його діяльності у молодіжних організаціях політичного спрямування, зокрема у підпільній Організації Вищих Клас Українських Гімназій (ОВКУГ) та Спільці Української Націоналістичної Молоді (СУНМ). Адже саме на базі СУНМ, що утворилася в результаті злиття низки розрізнених молодіжних націоналістичних гуртків, формувалася пізніше організаційна структура та Краєва Екзекутива ОУН на західно-українських землях (КЕ ОУН ЗУЗ).

Тоді основною метою СУНМ було ідеологічне спрямування молоді. Їхня діяльність полягала в організації студентської молоді, її ідеологічному вишколі. Також ідеологічна робота проводилася в середовищі ремісничої та селянської молоді. Просвітницька діяльність СУНМ сприяла створенню аматорських гуртків, хорів, філій «Просвіти».

Важливу роль відігравала видавнича діяльність СУНМ. У 1927 р. Степан Ленкавський співпрацював з друкованим органом СУНМ – «Смолоскип» [19, с. 401]. Також він входив до літературної групи «Листопад», яка була створена з числа молодих націоналістичних письменників [41, с. 445].

Перу Степана Ленкавського належить праця «Фільософічні підстави “Націоналізму” Донцова», опублікована 1928 р. в журналі «Розбудова нації» (Додаток Ж). Ця праця значно полегшила сприйняття націоналізму молодим поколінням. Степан Ленкавський не абсолютизує працю Д. Донцова як вивершену ідеологічну систему українського націоналізму. Він відносить її до зародків ідеології українського націоналізму. «Коли мова йде про ідеологію Донцова, то її слід зарахувати до першої стадії кожної ідеології, коли вона схоплює і оформлює течії, що нуртують в душах покоління, яке шукає нових

шляхів» [29, с. 272–276].

Ідеологічні напрацювання Степана Ленкавського вже на підготовчому етапі творення ОУН були оцінені Проводом Українських Націоналістів, УВО, групою Української національної молоді (ГУНМ), які невдовзі об'єдналися в єдину ОУН [69, с. 152–161].

Важливою подією в житті Степана Ленкавського був Установчий Конгрес Українських Націоналістів, який відбувся 27 січня – 3 лютого 1929 р. у м. Відні. Серед тридцяти делегатів СУНМ представляли Степан Охримович та Степан Ленкавський [61, с. 90].

На пленарних засіданнях було виголошено дванадцять рефератів. Степан Ленкавський на засіданні ідеологічної комісії представив реферат «Суверенна Україна та національна революція». Він також бере активну участь в обговоренні рефератів колег, принципово відстоює позиції вироблені проводом СУНМ [70, с. 134].

Зокрема у своїй праці «Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес» Степан Ленкавський виокремлює такі побажання Конгресу від проводу СУНМ:

«1. Щоб ОУН була підпільною революційною організацією для доповнення і поширення діяльності УВО, а не підмурівкою для легальних партій. Коли б на конгресі перемогла фракція Д. Палієва, тоді зриваємо конгрес і не зобов'язуємося включати Союз Української Націоналістичної Молоді до нової організації, а будемо переливати вироблений елемент у ряди УВО.

2. Домагатися, щоб у новозаснованій організації завести військову диктатуру, по змозі – якщо він погодиться – під керівництвом полк. Є. Коновальця, і забезпечити її від спекуляцій політиків» [19, с. 396–397].

Звісно, автором основних ідеологічних тез I Конгресу Українських Націоналістів був Юліан Вассиян, проте два студенти-філософи – Степан Ленкавський та Степан Охримович також відіграли не останню роль, адже поруч із ним змогли відстояти основні ідеалістичні положення в ідеології ОУН. Їхня підтримка виявилася вирішальною при визначенні філософсько-світоглядних основ ідеології українського націоналізму. Отож, в ході дискусії перемогу

отримала філософсько-ідеалістична концепція [69, с. 152–161].

Про активну участь Степана Ленкавського у засіданні ідеологічної комісії у засіданні свідчить також ведення ним протоколу, оскільки він був обраний секретарем. Крім напруженої роботи в складі ідеологічної комісії, Степан Ленкавський та Степан Охримович взяли участь і в роботі культурно-освітньої комісії, яку очолював О. Бабій, хоча вони й не числились її формальними членами. Про участь у ній Степан Ленкавський згадує: «Легко пішла праця в культурно-освітній комісії, в якій проекти не були так солідно приготовані, як в ідеологічній, але й дискусійних розбіжностей не було» [19, с. 420].

Отож, можна стверджувати, що Степан Ленкавський був активним учасником Конгресу Українських Націоналістів (Додаток Є), перебував в епіцентрі ідеологічних дискусій Конгресу, тому ідеологічні тези Установчого Збору ОУН містять у собі і його вклад.

В останній день роботи Конгресу було записяжено склад новоутвореної ОУН. Формально вона нараховувала 28 членів [70, с. 139].

Перша крайова конференція ОУН відбулася 30 лютого 1930 р. На ній голова ПУН полковник Євген Коновалець затвердив склад Крайової Екзекутиви. Очолив КЕ ОУН ЗУЗ Богдан Кравців, а Степана Ленкавського було затверджено ідеологічним референтом [61, с. 115].

Слід зазначити, що в ролі ідеологічного референта Степан Ленкавський перебував також в усіх наступних складах КЕ ОУН ЗУЗ (під проводом Юліана Головінського, Степана Охримовича, Ярослава Чемеринського, Івана Габрусевича), тобто до часу його арешту 2 листопада 1931 р. Тому цілком зрозуміло, що його вплив на ідеологію ОУН на західноукраїнських землях був досить суттєвим.

Значення ідеологічної референтури було досить важливим, тому перед Степаном Ленкавським були поставлені відповідальні завдання. В цей час відбувалося становлення ОУН, викристалізовувався її ідеологічний образ. І це відбувалося після недавніх подій 1918–1921 рр., коли ще відчувався відгомін недавньої поразки у визвольних змаганнях. Про це свідчить думка Степана

Галамая: «В цілій ієрархії рефентур «іполіт» була найважчою і найважливішою, бо треба було не раз на швидку руку подавати напрямні до питань світогляду, націоналістичної філософії, політичних, стратегічних і тактичних напрямних» [49, С. 100].

Вагомим внеском в розвиток ОУН було створення Степаном Ленкавським Декалогу українського націоналіста, у якому він відобразив реальні умови визвольної боротьби того часу. Для членів ОУН він мав велике значення і на ньому виховувалося не одне покоління борців за незалежність України. Звісно, що Степан Ленкавський і сам був прикладом того, що вимагав його Декалог від членів ОУН. «Він жив ідеєю, цілковито відданий Організації Українських Націоналістів-революціонерів. Не мав нічого свого – ні родини, ні рідні, ані хати. Всім для нього була ОУН, і він для неї жив. Найкраще його можна схарактеризувати, назвавши його монахом ОУН», – саме так охарактеризував Степана Ленкавського М. Климишин [54, с. 291–292].

Ідеолого-політична сила ОУН поступово зростала, тому не дивно, що її діяльність не залишилася поза увагою польської поліції. У м. Львові 24 березня 1931 р. відбувся судовий процес, на якому було висунуто обвинувачення за приналежність до ОУН п'ятьом підсудним [23, с. 46–47].

В поле зору польської поліції потрапляє і Степан Ленкавський. 2 листопада 1931 р. його разом з Юліаном Вассияном, Осипом Бойдуником, Олесем Бабієм, Євгеном Зиблікевичем та Зеноном Пеленським було заарештовано та ув'язнено терміном на чотири роки [32, арк. 43].

На суді Степан Ленкавський спочатку заперечував факт своєї приналежності до СУНМ, яка стала співзасновницею ОУН та участі його в Конгресі. Згодом через докази він змінив свої свідчення. Степан Ленкавський старався не надати суду інформації більше від тої, якою уже володіло слідство. Ось як згадує про стійкість оунівців С. Шухевич: «І прийшла нова Організація, ОУН. І почався новий процес Конгресівців. Бойдуник Осип, Вассиян Юліян, поет Олесь Бабій, Ленкавський Володимир (так помилково в оригіналі ім'я С. Ленкавського. – *І. Г.*) говорили на суді про ОУН і Українську Державу. Молоді

хлопці, але великі голови. Не принесли сорому своїм провідникам Коновальцеві та Мельникові. Слухали уважно присяжні судді. Слухав трибунал, слухала лава присяжних, слухала польська аудиторія» [37, с. 80].

Початок свого ув'язнення Степан Ленкавський провів у Львівських «Бригідках» (Додаток І). Колись двоповерхова споруда в'язниці була монастирем. За цісаря Йосифа II монастир було скасовано, а приміщення почали використовувати як кримінальну в'язницю. Однак повний термін в'язні там не відбували, їх розподіляли по інших польських тюрмах. На той час у «Бригідках» перебувало приблизно чотириста українських політв'язнів [47, с. 255].

Весною 1933 р. Степана Ленкавського перевели до Дрогобицької тюрми, яку називали «На Гірці». Це була величезна в'язниця, яка на той час вміщувала понад півтори тисячі в'язнів, серед яких було приблизно 100 українських націоналістів. Перебуваючи в тюремному ув'язненні Степан Ленкавський писав та передавав написані статті у підпільну націоналістичну пресу, зокрема в журналі «Юнацтво» було опубліковано ряд його ідеологічних праць на теми революції [4, с. 58].

Навесні 1935 р. Степан Ленкавський (Додаток Б) вийшов із польської тюрми на волю. Для ОУН тоді настали дуже смутні часи [31, с. 253]. Мережа ОУН на західноукраїнських землях була розгромлена, багато провідних членів заарештовано, легальні і підпільні видання ОУН ліквідовані [52, с. 89–90].

Після виходу з тюрми Степан Ленкавський постійно перебував під поліційним наглядом, тому вести активну політичну діяльність не міг, хоча ідеологічної роботи не полишав. Найпершим завданням було відновлення націоналістичних видань, оскільки у 1930-ті рр. як на території українських земель, так і за кордоном вони не працювали. Ініціатива їх відновлення вийшла від «старої гвардії», провідних членів ОУН. Очевидно, що до цієї категорії належав і Степан Ленкавський. Правда, Степан Ленкавський відмовився входити до складу КЕ ОУН ЗУЗ, яку очолив Лев Ребет. Оскільки не довіряв деяким його провідним членам, а точніше – Роману Барановському [61, с. 477–478].

Щоб не приваблювати увагу поліції Степан Ленкавський багато часу

проводить в селі Загвіздя. У 1938 р. він на деякий час приїжджає до м. Львова, оскільки погоджується співпрацювати з часописом КЕ ОУН ЗУЗ «Вісті» [51, с. 341].

Коли територію Західної України окуповують радянські війська, Степан Ленкавський переїздить до м. Кракова, де продовжує свою ідеологічну діяльність [73, с. 18].

У цей час всередині ОУН починаються конфлікти через розбіжності між Проводом українських націоналістів (ПУН) та крайовими провідниками ОУН стосовно різниці бачень тактики боротьби. ОУН переживає етап розколу. Робить свій вибір і Степан Ленкавський. Він приймає сторону Революційного Проводу ОУН під керівництвом Степана Бандери, яку сформовано 10 лютого 1940 р. (Додаток Е) [57, с. 81–82].

Навесні 1941 р. відбувся II Надзвичайний Великий Збір ОУН, на якому було затверджено створення Революційного Проводу ОУН. Степан Ленкавський запропонував на ньому постанови ідеологічних уточнень, які згодом були прийняті збором. Степан Бандера запропонував йому ввійти до нового складу проводу в якості пропагандивного референта та одного з його заступників, разом із Ярославом Стецьком та Миколою Лебедем [70, с. 207–208].

Зважаючи на події в міжнародній політиці ОУН(б) активно готувалася до радянсько-німецької війни. Було розроблено план «Боротьба і діяльність ОУН під час війни». Степан Ленкавський залучивши до цієї роботи творчу інтелігенцію, що перебувала в еміграції в Польщі, опрацьовував пропагандивно-ідеологічну частину плану [72, с. 50].

Влітку 1941 р. Степан Ленкавський переїздить до м. Львова. Пропагандивна референтура, яку він очолює, розміщується в інституті націоналістичної освіти на вулиці Валовій. Він з іншими представниками української творчої та наукової інтелігенції активно працює над агітаційними матеріалами та інструкціями. Забезпечує ними нові націоналістичні групи, які вирушають на Східну підрадянську Україну. 29 липня 1941 р. Степана Ленкавського заарештовує німецька поліція. Гестапо звинувачує його у намаганні перебрати під контроль

ОУН(б) військову друкарню у м. Львові [85, с. 118].

Спочатку Степан Ленкавський опинився в німецькій тюрмі у м. Львові на вулиці Лонцького, згодом у м. Кракові у тюрмі на вулиці Монтелюпіх. Далі він потрапляє в концтабір смерті Аушвіц (Додаток І), де перебуває аж до 19 грудня 1944 р. Умови перебування в концтаборі були надзвичайно важкі. Колишній в'язень Аушвіца С. Петелицький писав: «Ми виживали, харчуючись покидьками. Ми їли все, що траплялося нам на шляху. Ми забирали їжу і одяг у мерців, щоб отримати додатковий шанс на життя» [39, с. 52]. Тож Степан Ленкавський докладав великих зусиль, щоб витримати важку працю та нещадний табірний режим. Інколи здавалося, що він не виживе. «Його природна неповороткість у фізичній праці коштувала йому не одного стусана від Аушвіцьких опричників» — згадував Р. Малащук [36, с. 119]. Та доля виявилася прихильною до Степана Ленкавського і виділила йому більше як пів сотні років життєвого шляху для плідної праці та розбудови ОУН в еміграції.

Коли Степана Ленкавського 19 грудня 1944 р. було звільнено з концтабору, спочатку він перебував у м. Кракові, а коли радянські війська почали наступати, то емігрував на Захід [33, с. 334].

У м. Мюнхені влітку 1945 р. відбулася зустріч провідних членів ОУН і було створено Закордонний Центр ОУН, який було перейменовано на Закордонні частини ОУН. Степан Ленкавський також увійшов до складу Проводу ЗЧ ОУН. Основними завданнями проводу були: 1) налагодження зв'язків з проводом ОУН на території України та надання йому допомоги у підпільній боротьбі; 2) організація системи безпеки від дій радянських спецслужб; 3) налагодження політичної боротьби в еміграції. Степан Ленкавський безпосередньо був причетний до кожного з цих завдань. Також брав участь у всіх урочистих заходах, що організовувалися з ініціативи ОУН (Додаток К) [63, с. 155–156].

Степан Ленкавський ефективно розбудовує структуру ідеологічної роботи, оскільки вже мав досвід роботи в довоєнний період ОУН. На II Надзвичайній конференції у м. Міттенвальді, яка відбулася 28–31 серпня 1948 р. Степан Ленкавський виголосив доповідь: «Генеза і розвиток нездорових явищ в

організації за кордоном» [38, с. 30].

Степан Ленкавський тісно співпрацював з Степаном Бандерою (Додаток Й). 1954 року через внутрішньо-організаційні дискусії від ЗЧ ОУН відокремилася фракція, що стала називатися Організація Українських Націоналістів за кордоном (ОУН(З)). Степан Ленкавський разом із Степаном Бандерою та Ярославом Стецьком формують керівний склад, так звану «трійку». Степан Бандера відповідає за цілісність організаційних справ, Степан Ленкавський – за ідеологічні питання та питання внутрішньої політики, а Ярослав Стецько – за питання зовнішньої політики.

Особливо важливим в діяльності ЗЧ ОУН було вивчення підрадянської дійсності та ведення на основі цього систематичної, ідеологічно-пропагандивної роботи. Степан Ленкавський з 1953 до 1963 рр. очолював Референтуру підсоветських справ (РПС) [70, с. 232].

Після смерті Степана Бандери до 1968 року Степан Ленкавський (Додаток В) очолював ЗЧ ОУН. В цей час він вів активну публіцистичну діяльність. Був учасником усіх конференцій Закордонних частин ОУН, організатором ідеологічних вишколів членства. Його авторству належить низка лекцій з історії та ідеології українського націоналізму. Тож бачимо, що в еміграційному періоді діяльності ОУН Степан Ленкавський і далі суттєво впливав на вироблення її ідеологічного образу. Останні роки життя діяч провів в еміграції. Помер Степан Ленкавський в 1977 р. у місті Мюнхені, де й похований (Додаток П) [85, с. 119].

На Батьківщині в пам'ять про Степана Ленкавського встановлюють пам'ятники та меморіальні дошки, називають його іменем вулиці. 22 серпня 2010 р. відбулось відкриття пам'ятника ідеологу Організації українських націоналістів Степану Ленкавському і в рідному селі Угорники (Додаток Р). Пам'ятник складається з постаменту, на якому вигравіруваний Декалог українського націоналіста, та бронзової фігури Степана Ленкавського з правою рукою на серці. Автором монумента є скульптор Василь Вільшук. Також пам'ятник (Додаток С) та меморіальна дошка Степану Ленкавському (Додаток Т) встановлені в місті Івано-Франківську.

Отож, Степанові Ленкавському належить провідна роль в ідеології ОУН. Він був одним з ініціаторів і співтворців Акта Тридцятого червня 1941 р. Під безпосереднім впливом Степана Ленкавського вийшли такі програмові документи ОУН(б): «Маніфест Організації українських націоналістів», «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». Він є автором гасла «Свобода народам! Свобода людині!», що незабаром стало визначальним у програмних засадах ОУН(б). Степан Ленкавський закладає філософсько-ідеалістичні основи ідеології ЗЧ ОУН. Також, він налагоджує систему ідеологічно-пропагандивної роботи на територіях скупчення української еміграції та систему вишколів її членства. Таким чином, Степан Ленкавський від часів заснування ОУН і до кінця свого життя мав суттєвий вплив на формування ідеологічних основ ОУН. Тому, безперечно, його можна назвати ідеологом ОУН.

РОЗДІЛ 2

Творча спадщина діяча

2.1. Автор Декалогу українського націоналіста

Перу Степана Ленкавського належить безліч праць, які відіграли вагомую роль в становленні ідеологічних основ ОУН. Проте, з упевненістю можна сказати, що саме «Десять заповідей українського націоналіста» є його найважливішою працею. По-іншому цю працю ще називають Декалог (Додаток И). Даний термін походить з грецької мови та означає «десять тверджень» або «десять заповідей» [86].

Безсумнівно, що творення Декалогу було процесом довготривалим. Степан Ленкавський намагався виокремити ідеологічні основи українського націоналізму в коротких і влучних тезах. Як у Десяти Заповідях Божих викладено основи християнської віри, так в Десяти заповідях українського націоналіста нащадок роду священиків – Степан Ленкавський старався виразити в них віру і покликання українського націоналіста [69, с. 152–161].

Крім Декалогу Степана Ленкавського дещо пізніше були видані й інші ідеологічні настанови. Зокрема, О. Мащак написав «12 прикмет характеру українського націоналіста», а З. Коссак, перебуваючи в ув'язненні в польській тюрмі, створив «44 правила українського націоналіста». На думку, П. Мірчука дані праці «помагали вирощувати кадри високоідейних, працьовитих, жертовних і активістично наставлених до життя борців за інтереси Української Нації» [62, с. 109]. Проте, саме Декалог був для українських націоналістів як молитва «Вірую». Його повинен був знати і дотримуватися кожен член ОУН.

Вперше текст Декалогу побачив світ в червні 1929 р., коли був опублікований в газеті «Сурма». Дуже швидко він набув символічного значення. Кожне підпільне зібрання члени ОУН розпочинали з декламування Декалогу. Це стало своєрідним ритуалом на внутрішньоорганізаційних заходах ОУН. Для кожного члена ОУН пункти Декалогу були своєрідним законом, який вони не мали права порушувати [70, с. 209].

На світогляд Степана Ленкавського і на формування тез Декалогу зокрема мали вплив твори і політичні погляди його попередників. Насамперед, слід згадати творчість та світоглядну систему Тараса Шевченка. Слова поета надихали не одне покоління, його «Кобзар» був своєрідним українським Євангелієм, а заклик виборювати шлях до волі був дуже близьким Степану Ленкавському. Хоча це були вже зовсім інші часи, але любов до рідної землі, прагнення до свободи – явища незмінні. Тому відчуваючи іноземний гніт, не один свідомий українець, в тому числі й Степан Ленкавський, відчував себе «кріпаком тогочасної системи». Навіть у своїй праці «Націоналізм в Україні» Степан Ленкавський відводить Тарасу Шевченкові визначальне місце на етапі переростання українського стихійного націоналізму в організований націоналізм. Він пише: «З Шевченком починається відродження Української самостійницько-державницької думки і початок відновлення соціальної ідеї українського народу, тобто відродження обох головних ідей українського націоналізму» [18, с. 64].

Також Степан Ленкавський цікавився творами Миколи Міхновського. Він високо оцінював його діяльність, його вклад у створення Української народної партії та його твір «Десять заповідей Українця». Тому світоглядні напрацювання Миколи Міхновського також мали вплив на формування Декалогу. Проте не з усіма його тезами погоджувався Степан Ленкавський. Причиною цього, насамперед, була зміна пріоритетів українців на цілком новому етапі визвольної боротьби. Основне завдання, яке ставив перед українцями Микола Міхновський, полягало у збереженні своєї ідентичності під тиском різних засобів тотальної денационалізації. У Декалозі Степана Ленкавського немає прохання до українців не відрікатися від свого рідного, а, навпаки, є заклик до боротьби за свою державу. Декалог Степана Ленкавського, можна сказати, більш радикальний в своєму розумінні, ніж «Десять заповідей Українця» Миколи Міхновського. Хоча кінцева мета – Україна для українців – прослідковується в обох творах [70, с. 214–215].

Також в Декалозі відображена й ідеологічна система Дмитра Донцова, оскільки він мав беззаперечний вплив на погляди Степана Ленкавського. За

словами П. Балея: «В тридцятих роках Донцов став справжнім володарем душ західно-української молоді, «Декалог українського націоналіста» – це вірний переклад політичної філософії Донцова на поточну мову» [46, с. 20]. Але, знову ж таки, Степан Ленкавський не був сліпим послідовником Дмитра Донцова. Про це свідчить його праця «Філософічні підстави “Націоналізму” Донцова», у якій він піддає критиці його ідеологічну систему.

Отож, опираючись на суспільно-політичну думку своїх попередників та виклики тогочасного суспільства, Степан Ленкавський виклав у Декалозі спільне загальноукраїнське прагнення боротися за політичні перспективи українського народу. Водночас він в коротких пунктах чітко відобразив сучасні реальні обставини підпільної національно-визвольної боротьби. Весь зміст Декалогу просякнутий ідеєю здобуття української державності. Це завдання вважається найважливішим, тому стоїть на першому місці Декалогу. Всі інші положення є вихідними від нього і мають на меті пояснити як саме слід чинити, щоб добитися вільної й соборної держави, причому ціна могла бути дуже висока. Про це свідчать слова з Декалогу: «Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!» [70, с. 209].

Декалог можна поділити на дві частини. Перша частина стосується всієї нації. Тут розкрито вимоги, які стосуються кожного українця зокрема. В першому пункті йдеться про здобуття Української Держави будь-якою ціною. На карту боротьби може бути поставлене все: добробут, особисте щастя, життя близьких людей і власне. Чому ж таким важливим є здобуття Української Самостійної Соборної Держави? Бо без держави не буде нації. Вона буде поневолена чужинцями і занепаде, зникне з лиця землі. Саме тому, цю заповідь завжди пам'ятали наші предки, саме за це проливав наш народ найбільше крові в боротьбі з ворогами. Тисячоліття борються українці за гідне існування на власній землі. Кров і жертва мільйонів не повинна бути даремною. Тому в ім'я пам'яті попередніх поколінь та задля життя майбутніх поколінь ця боротьба не згасе. Цей пункт Декалогу сьогодні актуальний, як ніколи. Постанови I Конгресу українських націоналістів стверджують: «Умовою, що забезпечує нації тривалу

активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава» [42, с. 4].

Пункти 2–5 вказують на моральну сторону та шляхи досягнення поставлених цілей. Зокрема, у другому пункті йдеться про те, щоб не заплямити честі й слави нації своїми вчинками, бо якщо плямимо свою гідність, то плямимо і гідність всієї нації. Слід пам'ятати, що кожен творить честь і славу своєї нації. Тисячолітня історія, героїчні постаті, культурні здобутки, мова та віра є честю і славою нашої нації («Не дозволиш нікому плямити слави, ні честі твоєї нації») [43, с. 209]. Тому ні в якому разі не слід дозволяти очорнювати і зневажати усе це. Зневага до цього всього топче в болото весь народ. Людина стає безвартісною, якщо потоптали її честь і славу [76].

Третій пункт Декалогу – «Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань» [70, с. 209] Це заклик пам'ятати про великі дні Визвольних Змагань і готуватися до остаточної битви і морально бути готовим до неї. Свята пам'яті історичних подій, героїв є важливими в загальнонаціональній пам'яті народу. Тому така пам'ять повинна бути завжди «жива».

Дуже важливого значення набуває в контексті соборницької ідеї четвертий пункт Декалогу – «Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба» [70, с. 209]. За часів князя Володимира Великого постала могутня українська держава, а символом величчя української державності був Золотий Тризуб, який князь Володимир прийняв за державний герб. Тому саме тризуб в гербі України символізує найвищу українську ідею [76].

П'ятий пункт «Пімстиш смерть Великих Лицарів» закликає не забувати кривди завданої синам і дочкам українського народу. Адже всі вони віддали свої життя ведучи справедливую боротьбу за волю для кожного українця і для цілого українського народу. Тому їхня кров не має бути пролита даремно. Ця помста має бути не тільки вогнем і мечем, а й відданою працею до спільної мети. «Працюючи для добра справи, працюємо і за її здійснення, а перемогою нашої Правди пімстимо смерть наших Великих Лицарів» [76].

Другу частину Декалогу можна назвати організаційною. Пункти, які входять до неї, стосуються тільки членів ОУН і вказує на основні напрями в організаційній боротьбі. Вони спрямовані на підготовку, виховання і формування справжнього члена ОУН [70, с. 219].

У пункті шостому Декалогу говориться «Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба [70, с. 209]. Для оунівців це дуже важлива заповідь. Адже говоріння є найбільшим ворогом підпільної організації. Основою конспірації є мовчазність її членів, бо часто від цього залежать життя багатьох людей [9, с. 39].

Сьомий пункт говорить: «Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи» [70, с. 209]. В організації повинна панувати суворая дисципліна. Тому члени організації мають беззастережно підпорядковуватися всім наказам свого проводу. «В ім'я Справи не вагатися ніякого вчинку» [9, с. 39].

«Ненавистю й безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоєї Нації», – говорить пункт восьмий Декалогу [70, с. 209]. Поборювати ворогів можна і треба не лише фізично, а й морально, тобто своєю поведінкою, своєю гордістю. І не дивлячись, чи політичне становище у міжнародному світі сприяє тобі, чи ні, все одно не слід полишати боротьби за ідею, ні за яких обставин не сходити зі шляху, незважаючи на втрати чи ворожі удари: «Не здавайся, хоч би проти тебе був увесь світ!» [76].

Дев'ятий пункт гартує силу волі оунівців. «Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять Тебе виявити тайни» [70, с. 209]. Пам'ятаючи про конспірацію, ніколи та нікому не розповідати таємниці організації чи інформацію про її членів. Щоб дізналися це вороги, можуть застосовувати різні методи: від морального тиску до фізичного. Проте члена ОУН це не повинно зламати. В нашій історії є безліч прикладів героїства. Це і козаки, і воїни УПА, і члени ОУН. Так, по-геройськи, у 1924 р. загинула Ольга Бесараб. Загинула від побоїв та катувань у польській тюрмі, але не розкрила жодної таємниці УВО. П. Дужий говорив, що саме ця безстрашна жінка є праобразом для створення

дев'ятого пункту Декалогу. Не зламавшись загинули Білас, Данилишин, Легенда. Коли І. Климів-Легенда потрапив у 1942 р. до рук гестапівців, а він тоді був керівником КЕ ОУН ЗУЗ, він сказав лиш одне: «Називаюся Іван Климів-Легенда, член ОУН, більше з вами говорити не буду». Більше він не вимовив жодного слова і загинув в нелюдських муках від рук гестапівського ката Вірзінга у м. Львові [48, с. 50–52].

У пункті десятому Декалогу стоїть вимога: «Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української Держави» [70, с. 209]. Він символічно завершує логіку і внутрішню структуру Декалогу. Суть його полягає в тому, що здобути Українську державу набагато легше, ніж її утримати. І, дійсно, це підтверджує історичний досвід. Треба бути свідомими громадянами і докласти великі зусилля, щоб розбудувати багатство і силу Української Держави. Треба стати її творцями і будівничими. Оскільки перемога буде закріплена лише тоді, коли держава стане могутньою [9, с. 40].

Слід зауважити, що у різних публікаціях тексту Декалогу можна зустріти деякі відмінності. Наприклад, на відміну від сьогоденішніх публікацій, в первісному тексті документа на першому місці стояла назва «Десять заповідей українця-націоналіста», а вже потім в дужках було зазначено «Декалог». В такому вигляді текст Декалогу було опубліковано в одному із офіційних збірників ОУН – «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955». У цій публікації відсутня і вступна частина Декалогу [42, с. 16].

В українську історію Степан Ленкавський, насамперед, увійшов як автор Декалогу або «Десяти заповідей українського націоналіста». Безсумнівно, його праця стала морально-етичним кодексом для сотень тисяч борців за Українську Державу в часи визвольних змагань за незалежність України.

2.2. Наукові та публіцистичні праці

Творча діяльність займала вагоме місце в житті Степана Ленкавського. З-під його пера вийшло досить багато творів, проте тільки невелика їх частка була

опублікована. Також досить часто Степан Ленкавський не підписував свої твори, ставив псевдоніми або криптоніми.

В основному, його твори, які дійшли до сьогоднішніх часів, збереглися в тематичних збірниках, ідеологічних та аналітичних напрацюваннях для внутрішньоорганізаційних потреб, на сторінках засобів масової інформації. Микола Климишин писав: «Якщо б зібрати статті Ленкавського в підпільній літературі, як також в “Українській Трибуні”, “Українському Самостійнику” і “Шляху Перемоги” (Додаток 3), то була б багатотомова книга творчості людини дуже скромної, але дуже великого й багатого талану» [55, с. 413].

Загалом ідеологічні твори Степана Ленкавського умовно можна класифікувати таким чином: 1) праці, які стали основою для формування світогляду ОУН; 2) розвідки, спрямовані на ідеологічний вишкіл членів ОУН; 3) твори, що стали основою для формування складника ідеології українського націоналізму; 4) праці, які відображають протиріччя між українським націоналізмом та радянським режимом.

За словами Р. Малащука, «Ленкавський вмів аналітично думати й писати – статті до газет чи журналів, деякі книжкові праці, і шкода, що він, як ідеолог, на цьому полі не сконцентрувався та не залишив нам великих праць, маючи для цього ум і не раз добрі ситуації» [36, с. 119].

Тільки зараз завдяки старанням історика і дослідника Олександра Сича праці Степана Ленкавського було зібрано і видано в чотирьох томах (Додаток Л, М, Н, О).

У своїх статтях Степан Ленкавський порушує досить багато різних тем. Велику увагу він приділяє діяльності ОУН, розвитку націоналістичного руху на західноукраїнських землях, становищу України під час Другої світової війни та в радянський період.

Більшість творів Степана Ленкавського просякнуті ідеєю українського націоналізму. Його праці досить різноманітні та мають різне первісне призначення. Деякі з них цілеспрямовано містять виклад історії українського націоналізму, інші ж були написані в процесі поточної діяльності ОУН і сьогодні

є джерелом для її вивчення. Досить велика частина праць Степана Ленкавського, що були виявлені в закордонних архівах ОУН і раніше ніколи не публікувалися, мають характер внутрішньої аналітики. Вони охоплюють весь історичний період розвитку українського націоналізму: етап протонаціоналізму, початки організованого націоналістичного руху, передісторію й історію ОУН та її закордонних структур.

Про початки українського націоналізму на теренах України автор пише у працях «Вступ до історії українського націоналізму», «З досвіду нашої боротьби», «Націоналізм в Україні», «Українська Військова Організація». Зокрема, у своїй праці «Націоналізм в Україні» Степан Ленкавський детально пояснює, що означає термін «націоналізм», визначає його відмінності від патріотизму. Для Степана Ленкавського «націоналізм – це мислення і діяння інтересами нації» [18, с. 60].

Також автор виділяє два види націоналізму: організований та інстинктивний або стихійний. Причому прояви інстинктивного націоналізму Степан Ленкавський відносить ще до часів княжої доби [18, с. 52–53].

Таким чином, можна сказати, що Степан Ленкавський починає історію українського націоналізму з протонаціоналістичного періоду. Велику увагу він приділяє розвитку націоналістичних ідей у ХІХ ст., зокрема вважає, що український організований націоналізм тісно пов'язаний з діяльністю Братства тарасівців, яке виникло 1891 р. Також Степан Ленкавський аналізує діяльність східноукраїнських партійних утворень: РУП, УНП, УСП. Про розвиток націоналістичної ідеї в Галичині Степан Ленкавський пише у своїй праці «Українська Військова Організація». Він аналізує роботу націоналістичних організацій, а в першу чергу – УВО. Підпільну діяльність Української Військової Організації Степан Ленкавський ділить на два періоди: до і після 1923 р., тобто дати, коли Радою послів Антанти Галичину було віднесено до Польської держави [27, с. 126–127].

Звісно ж, найбільше націоналістичний рух проявлявся в діяльності ОУН. Будучи безпосереднім учасником багатьох подій, які стосувалися Організації Українських Націоналістів, Степан Ленкавський у своїх працях дав глибокий

аналіз історичних подій того часу. З нагоди 30-ї річниці створення Організації Українських Націоналістів діяч написав статтю «Двадцять років боротьби: 1929–1949», яку було надруковано у журналі «Визвольна політика». Степан Ленкавський дав характеристику розвитку націоналістичного руху з кінця XIX ст. аж до 1959 р. [8, с. 159–182].

На замовлення редакції збірника «Євген Коновалець та його доба» Степан Ленкавський написав працю «Націоналістичний рух на ЗУЗ та I Конгрес Українських Націоналістів», в якій висвітлив процес об'єднання багатьох націоналістичних організацій в одну – Організацію Українських Націоналістів. Праця охоплює історичні події початку XX ст. Насамперед, вона цінна тим, що автор був безпосереднім учасником I Конгресу Українських Націоналістів і на власні очі бачив усе, що відбувалося, що згодом і описав у своїй праці [19, с. 395–425].

Про діяльність ОУН під час Другої світової війни йдеться у працях Степана Ленкавського «Становище України в часі Другої світової війни», «Мельниківська група». Автор роздумує над причинами та наслідками розколу ОУН, також аналізує радянсько-німецькі стосунки. Він охоплює події від початку радянсько-німецької війни та поділу земель Західної України між Радянським Союзом та Німеччиною до другої більшовицької окупації після завершення Другої світової війни [17, с. 260–274]. Степан Ленкавський викриває вороже ставлення Німеччини до проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. та її загарбницьких планів щодо українських земель, аналізує національно-визвольну боротьбу Української Повстанської Армії [26, с. 281–298].

Ряд праць Степана Ленкавського відображає історію ОУН через переплетення історичних подій з характеристикою відомих діячів ОУН. Його перу належать біографічні нариси «Невтомний борець», «Данило Чайковський», «У п'яту річницю смерті». Стаття «Невтомний борець» присвячена діяльності П. Кізки, який більше двадцяти років свого життя віддав становленню в еміграції націоналістичної преси [21, с. 527–529].

Тісно була пов'язана доля Степана Ленкавського з Данилом Чайковським.

Обоє належали до старої гвардії ОУН, працювали в Референтурі пропаганди РП ОУН, а також разом відбували покарання в німецькому таборі смерті Авшвіц [7, с. 522–526].

Життєвий шлях Головного Командира УПА – Романа Шухевича Степан Ленкавський розкриває у статті «Кого ми втратили». Він висловлює щирий жаль з приводу смерті свого близького соратника: «Свідомість шукає серед фактів можливості заперечення трагічної події, а сумління бунтується проти фальшиво встановленого і Богом акцептованого порядку» [15, с. 469-472].

У своїй статті «Совєтсько-московські морди за кордоном і спроби їх маскування» Степан Ленкавський пише про знищення радянськими спецслужбами трьох видатних діячів національно-визвольного руху – Євгена Коновальця, Симона Петлюри та Степана Бандери. Він розкриває механізм здійснення радянськими спецслужбами терористичних актів за кордоном. Ця стаття вийшла після вбивства агентом КДБ Богданом Сташинським Степана Бандери. Стаття мала на меті не тільки розкрити механізм діяльності радянських спецслужб, а й привернути увагу Заходу до української національно-визвольної боротьби [25, с. 473].

Твори Степана Ленкавського просякнуті ідеєю визволення української нації та бажанням створити незалежну Українську державу. Він прекрасно розумів, що в умовах коли українські землі були поділені між Радянським Союзом, Чехословаччиною, Польщею, Румунією ніхто з так званих колонізаторів, звісно, не погодиться на існування самостійної Української держави. Тому визволення і побудова незалежної держави можливі тільки в результаті національної революції. У своїх працях діяч навіть розробляв концепцію національної революції. Він дав визначення, що таке революція, як до неї готуватися, які її завдання та мета. Степан Ленкавський навіть описав політичний устрій Української держави. «За нового духа» – одна з таких його праць була опублікована у місячнику «Юнацтво» [12, с. 41–42].

Темі української революції Степан Ленкавський присвятив і статтю «Що таке Українська Національна Революція?». В цій праці діяч наголошує, що

важливим є не тільки національне та соціальне визволення, а має бути, насамперед, революція духу. Степан Ленкавський відзначає, що основним засобом впливу на формування національного духу є українська школа. Її першочергові завдання – творення нової культури та нового духа. «Перетоплення національної психіки, перетворення Українського народу з народу-раба на вільну, сильну, націю-пана немислиме без відповідного виховання, починаючи від дитини аж до активного громадянина», – говорив Степан Ленкавський [30, с. 53–54].

Степан Ленкавський прекрасно розумів, яку політику веде радянська влада в Україні. У творенні більшовиками одної держави – Радянського Союзу та одного народу – радянського діяч вбачав політику денаціоналізації. Мова, культура, історія інших національностей нівельовувалася і підпорядковувалася інтересам та прагненням «братнього» російського народу. На думку Степана Ленкавського, російський більшовизм використовував такі основні засоби денаціоналізації: знищення світогляду та основ національних культур, антагоністичний поділ національних культур на класовій основі, взяття комуністичною партією під контроль всієї культурної політики, переписування історії інших народів на свою користь, підлаштування шкільної програми під політику зросійщення та використання школи як засобу політичної пропаганди, соціальна деформація нації, обезвласнення та господарське узалежнення громадян [20, с. 126–128].

Степан Ленкавський аналізує найрізноманітніші аспекти радянського режиму в Україні. Через русифікацію, на думку діяча, відбуваються негативні демографічні процеси, а через партійно-економічні кампанії – експлуатація населення та зміцнення владної більшовицької верхівки. Як член Організації Українських Націоналістів, Степан Ленкавський вбачав в СРСР основну загрозу для української нації. Тому його інтерес до внутрішніх процесів, які відбувалися у Радянському Союзі, цілком зрозумілий. Під впливом Степана Ленкавського у міжвоєнний період в структурі Крайової Екзекутиви ОУН на Західній Україні навіть перебував спеціальний підрозділ – Референтура Підрадянських Справ, який

мав аналітично-пропагандистське спрямування. Даний відділ здійснював дослідження та регулярний аналіз процесів, які відбувалися в СРСР. Праці Степана Ленкавського піднімали «залізну завісу» давали глибокий та об'єктивний аналіз цих процесів [71, с. 173–177].

Степан Ленкавський висвітлює політичну історію України у ХХ ст. з позиції визвольного націоналізму. Він доказує, що саме російський шовінізм в руках партійної верхівки перетворився в ідеологію СРСР. Велику увагу автор приділяє дослідженню періоду після смерті Йосифа Сталіна, коли національно-визвольна боротьба українського народу все-таки пробивається крізь стіну радянської диктатури і трансформується у правозахисний рух. У своїх працях Степан Ленкавський торкається не лише політичної сфери підрадянської України. Він подає різнобічний аналіз процесів, що стосуються абсолютно усіх сфер життя: внутрішня політика, діяльність молоді, рівень життя населення, розвиток промисловості та сільського господарства. Степан Ленкавський вважає, що зміни, які відбулися в Радянському Союзі після смерті Й. Сталіна зовсім не були позитивними, як стверджували західні аналітики. На його думку, це були просто чергові тактичні кроки радянської системи. У своїй праці «Внутрішня політика СРСР після смерті Сталіна» Степан Ленкавський стверджує: «Настала лише зміна тактичних прийомів щодо етапної реалізації незмінних тез большевицької програми. Цю зміну започаткували не Маленков, ані смерть Сталіна, але XIX з'їзд КПРС з жовтня 1952 року» [6, с. 23].

У своїх працях Степан Ленкавський подавав об'єктивну інформацію про процеси і події, які відбувалися в підрадянській Україні. Він опирався на діяльність Рефертури Крайових зв'язків, Військового сектору, Сектору Безпеки, а особливо на Рефертуру Підсовєцьких Справ Проводу ЗЧ ОУН. Степан Ленкавський був її організатором та незмінним керівником [71, с. 177].

Також багато інформації отримав Степан Ленкавський, коли перебував німецькому концтаборі смерті Авшвіц. За свідченнями співкамерників він завжди спілкувався з новоприбулими радянськими військовополоненими та розпитував їх про життя в СРСР [35, с. 328].

Аналізуючи період в СРСР після смерті Й. Сталіна або так званий «період колективного керівництва», Степан Ленкавський виокремлює п'ять політичних криз у цей час, які завершилися приходом до одноосібного правління М. Хрущова. В своїх працях він характеризує Микиту Хрущова як «мішанину плебея, тирана, хитруна і блазня». Цілком зрозуміло, що в Степана Ленкавського була й особиста неприязнь до Микити Хрущова, оскільки саме він наказав вбити Провідника ОУН Степана Бандеру [14, с. 274–280].

Розкриває Степан Ленкавський у своїх статтях і справжню суть економічної політики в СРСР. Він піддає різкій критиці аграрну політику більшовиків. Степан Ленкавський так висловлюється про колективізацію в Україні: «Запроваджена в Україні колективізація сільського господарства універсально зруйнувала всі економічні підстави існування селянської родини, а з цим і української нації» [16, с. 390–394].

На сторінках нью-йоркського часопису «Вісник» діяч висвітлює справжні обставини голодомору в Україні в 1932–1933 рр. Він висловлює своє бачення цього явища як спланованого геноциду українського народу. Також Степан Ленкавський критикує невдалі економічні експерименти Микити Хрущова та так звані «перегони із США». За його словами, «СРСР застається тим, чим був – муравлищем невільної праці, нищівником усіх вартостей, безпросвітною каторгою» [23, с. 426].

Степан Ленкавський провів також дослідження демографічних процесів в Україні. Заглиблюючись в історичні розвідки, проводячи розрахунки, він показав, коли саме, у які часові проміжки природні демографічні тенденції замінюються штучно зумовленими демографічними катаклізмами. Голодомор, політичні репресії, масове вивезення українського населення спричинили демографічну кризу в Україні. А стосовно русифікації та денаціоналізаційних процесів слова Степана Ленкавського звучали як пророчі: «Колись вернеться частина з них з яничарськими загонами руйнувати землю своїх батьків» [5, с. 464–470].

Міжнародна політика цікавила Степана Ленкавського в контексті світових політичних процесів і місця в них СРСР, як головного ворога України. Степан

Ленкавський завжди позиціонував Україну разом із західними антирадянськими силами. Він постійно виступав за союзництво між ними. Степан Ленкавський зазначав, що основною ціллю СРСР є знищення західної цивілізації та встановлення своєї гегемонії у світі. Захід мав можливість після Другої світової війни зупинити агресивні плани СРСР, проте він її не використав. Таким чином, Радянський Союз поступово розширював сферу свого впливу: контроль у Китаї, Кореї, придушення національно-визвольних революцій в Чехословаччині та Угорщині. Аналізуючи радянську міжнародну політику, Степан Ленкавський зауважує, що московська пропаганда зовсім різна в різних частинах світу. В Європі вона базується на «підтриманні миру», оскільки населення ще не оговталось після Другої світової війни, в Азії чи Африці домагається свого, підтримуючи одну із сторін конфлікту [22, с. 56–62].

Степан Ленкавський наголошує на тому, що після Другої світової війни СРСР і далі вела загарбницьку політику. Він так поділяє території, де СРСР поширила свій тоталітарний режим: ті території, що безпосередньо входять до складу СРСР («союзні республіки»), залежні від СРСР на європейському континенті, території які СРСР захопила в Азії після Другої світової війни. Стратегію поширення свого впливу у країнах третього світу Степан Ленкавський показує саме на прикладі азійських країн [3, с. 222–223].

Степан Ленкавський був добре обізнаний в міжнародній політиці. Він прекрасно розумів, що країни Заходу швидше намагаються нормалізувати стосунки з Радянським Союзом, ніж підтримати українців у їхній боротьбі за свою державу. Тому діяч більше сподівався знайти союзників серед поневолених більшовизмом народів. Він наголошував на гіркому досвіді України. В статті «Нічого не навчилися» Степан Ленкавський наводить безліч прикладів, які свідчать про те, що більшовики ніколи не зупиняються в своїй загарбницькій політиці, вони лише змінюють тактику. Тому він сподівається на об'єднання поневолених більшовизмом народів: «Є це розрахунок не на зовнішньо-інтервенційну війну проти СРСР, а ставка на революцію широких мас народів Советського Союзу і залежних держав від більшовицького Комінтерну» [22,

с. 56].

У 1957 р. у збірнику «Большевизм і визвольна боротьба» була надрукована праця Степана Ленкавського «Протимосковська революція поневолених народів». До неї входили статті про угорську революцію, повстання робітників у м. Познані, варшавські події, які відбулися 1956 р. Степан Ленкавський пов'язує ці події із схожими подіями: конфліктом між Югославією та СРСР у 1948 р. та повстаннями робітників у Східній Німеччині, також Чехословаччині, Литві, Естонії, Румунії. Тобто він вважає всі ці процеси закономірними і натякає на те, що політика більшовицького режиму на межі кризи. Автор подає ознаки нестабільності світової системи соціалізму і говорить, що вони постійно зростають, а це є влучним моментом, щоб скинути більшовицьке ярмо. Тому Степан Ленкавський у своїй праці закликає: «Борці всіх країн за волю людини і народів, єднайтеся!» [24, с. 310].

Ряд статей присвятив Степан Ленкавський церкві та її ролі в історії та визвольній боротьбі. Подаючи як приклад події в Україні він розкриває механізм руйнування радянською владою релігії. Про процес руйнування церковного життя Степан Ленкавський пише у статті «Заговор проти Бога», де виділяє кілька етапів: фізичне винищення церковнослужителів, нищення церков, відвернення людей від віри та підпорядкування церкви радянському режиму і КДБ [11, с. 477].

Також Степан Ленкавський порівнює московське православ'я з українським. На його думку московське православ'я постійно було залежним від влади. Росіянин завжди мислить, що «правда у силі», а українець, що «сила у правді». У цьому і полягає основна відмінність у двох православних народів [13, с. 487].

Були у Степана Ленкавського і особисті вподобання. З юних літ його приваблювала філософія. Степана Ленкавського цікавили праці німецьких, індійських філософів, філософія Григорія Сковороди. Проте він так і не зміг повністю реалізувати себе в цій галузі. Соратник Степана Ленкавського Микола Климишин сказав такі слова: «Революційна праця в ОУН, що її всіляко нищить ворог, не дає відповідних умов для систематичної інтелектуальної творчості.

Тому Степан Ленкавський не міг повністю розвинути своїх філософських зацікавлень» [55, с. 413].

Однією з праць Степана Ленкавського в галузі філософії є стаття «Філософічні підстави “Націоналізму” Донцова», яку він написав ще будучи членом СУНМ [70, с. 273].

Також Степан Ленкавський здійснив переклад Фрідріха Шредера «Оптимізм як життєва сила». Над цим твором він працював у 1929 р., коли був студентом філософського факультету [10, с. 380].

Далі доля не сприяла йому займатися улюбленою справою. Тільки наприкінці життєвого шляху Степан Ленкавський зміг заглибитися у проблеми філософії. Але знову ж таки найцінніше його напрацювання в галузі філософії – філософський словник – так і не було видане. Завадила смерть діяча. Над могилою Степана Ленкавського Ярослав Стецько сказав: «Такі, як покійний, у нормальних часах свободи і незалежності нації, належали б до високої категорії світу великої думки. Ще на склоні свого життя він зглиблював проблеми філософії Канта, оприлюднюючи початок своєї праці на цю тему; українська філософія Сковороди полонила його уяву» [40, с. 1350].

Творчий доробок Степана Ленкавського пронизаний ідеєю української нації. Його праці охоплюють історію та ідеологію українського націоналізму. Автор звертається до теми національної революції, обґрунтовує засадничий націоналістичний принцип опертя на сили власного народу, вдається до роздумів про призначення національної еліти, політичну консолідацію українського суспільства, тяглість і спадкоємність національно-визвольної боротьби. Його думки актуальні при осмисленні ряду проблем сучасного українського суспільно-політичного життя.

РОЗДІЛ 3

Формування громадянської компетентності на прикладі життя та діяльності Степана Ленкавського

В умовах сьогодення одним із важливих завдань сучасної освіти і виховання є створення умов для формування справжнього громадянина своєї держави, для якого демократичне громадянське суспільство стане осередком для розкриття його творчого потенціалу, задоволення особистих і суспільних інтересів.

Для того, щоб зрозуміти роль і місце школи та вчителя у формуванні громадянської компетентності школярів, насамперед визначимо суть поняття «компетентність» і «громадянська компетентність».

Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентність – це набір знань, вмінь та навичок, які дають людині можливість ефективно здійснювати діяльність чи виконувати певні функції, розв’язувати проблеми, а також досягати відповідних стандартів в певній професії чи виді діяльності. Усі ці знання, вміння та навички набуваються впродовж усього життя шляхом навчання чи діяльності людини. Якщо у людини сформована певна компетентність, то вона зможе успішно розв’язати проблему, яка є характерною для певної сфери чи виду діяльності [67, с. 18].

Громадянська компетентність – це здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов’язки для розвитку демократичного суспільства. Це одна із ключових компетентностей людини. Оскільки головною метою громадянського виховання є формування в людини почуття любові до рідної землі, прагнення до миру, визначення і дотримання нею моральних ідеалів суспільства.

Складовими громадянської компетентності є: громадянські знання, громадянські вміння, громадянські чесноти. Громадянські знання – це знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя та реалізації потреб особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та

культурному просторі демократичної держави. Громадянські вміння та досвід – це участь в соціально-політичному житті суспільства і практичне застосування знання. Громадянські чесноти – це норми, якості, цінності, установки, які притаманні громадянинові демократичного суспільства [77].

У Законі України «Про освіту» та Законі «Про загальну середню освіту» містяться загальні положення про роль освіти у вихованні громадянина. Також там окреслено засади та принципи освіти, що безпосередньо відповідають завданню розвитку демократичної громадянськості підростаючого покоління [2].

У Законі «Про загальну середню освіту» вперше згадано поняття громадянської свідомості як засади загальної середньої освіти. Цей закон також визначає завдання загальної середньої освіти, серед яких на першому місці стоїть завдання виховання громадянина України.

Деякі завдання, визначені у цьому документі, безпосередньо розкривають зміст громадянської освіти: «виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй» [1].

Отож, потреба формування у школярів громадянської компетентності визначається державою і суспільством як одне з найважливіших завдань сучасної освіти та виховання в Новій українській школі.

Суть громадянського виховання полягає у підготовці молодих людей до активної участі у житті демократичного суспільства і розвитку демократичної культури. Громадяни держави повинні вчитися критично мислити, бути вільними, незалежними і творчими, уміти працювати в колективі, вести діалог і переговори, знати свої права і обов'язки [78, с. 22].

Головною рисою громадянина держави є громадянськість. Громадянськість – це здатність людини реалізувати свої права та обов'язки, мати повагу до прав і

свобод інших людей, а також розуміти, що кожен несе відповідальність за свої вчинки перед суспільством і державою.

Звісно, розвивати громадянську компетентність необхідно впродовж всього навчання в школі, починаючи від початкових класів. Проте найбільш сприятливим періодом для формування громадянської компетентності є середній та старший шкільний вік, коли діти вже вивчають шкільні предмети суспільствознавчого циклу.

По-перше, це пояснюється тим, що учні старших класів можуть самостійно моделювати свої потреби, а також засоби їх задоволення, а уроки історичного циклу якраз закладають підґрунтя для цього. По-друге, старшокласники реально можуть оцінити наслідки своєї діяльності, вони свідомо прагнуть до самовиховання, у них досить високі вимоги до якостей оточуючих людей та проявів соціальних цінностей. І дуже багато вони можуть взяти для роздумів, розглядаючи діяльність реальних історичних постатей. В даному випадку постать ідеолога ОУН – Степана Ленкавського.

Вже у п'ятому класі на уроці «Досліджуємо історію і суспільство» при поданні тем про Другу світову війну варто більше уваги приділити вивченню процесу формування та діяльності ОУН та УПА [83].

Тут можна виділити такі постаті як Степан Бандера, Роман Шухевич та Степан Ленкавський. Навести приклади їхньої діяльності, поговорити про те, які саме ідеї намагалися втілити в життя ці історичні діячі, які в них були прагнення, переконання, які мрії вони хотіли втілити у життя. Якщо про Степана Бандеру та Романа Шухевича завжди згадували на уроках історії в п'ятому класі, то постать Степана Ленкавського чомусь залишалась забутою. Хоча інформація про цього історичного діяча, думаю, була б дуже цікавою і корисною для учнів. Цікаві відео про життєвий шлях Степана Ленкавського, бесіда про його прагнення відродити Українську Державу, про Десять заповідей Українця, створених діячем будуть яскравим прикладом того, яким має бути патріот своєї держави. Адже Степан Ленкавський будучи на теренах України, чи перебуваючи за її межами жив для України, переживав за її майбутнє і завжди залишався патріотом своєї держави.

У Програмі запропоноване таке практичне завдання для розвитку критичного та системного мислення учнів «Аргументування власної позиції, ставлення до значущості історичних і сучасних подій, явищ, процесів, діяльності історичних особистостей». Діти можуть співставити події Другої світової війни та боротьби українців за власну державу у ті часи із сучасним становищем України, коли народ знову бореться за свою державу. Більш детально можна зупинитися на діяльності історичних особистостей, у тому числі й Степана Ленкавського.

Також як творче завдання можна запропонувати написати невеличке есе про життя і діяльність Степана Ленкавського [83].

Думаю, цікавим був би для учнів метод проєктів. Зараз діти дуже творчі і креативні, у них виникає безліч ідей. Тому, думаю, проєкт про справжнього сина своєї держави – Степана Ленкавського був би цікавим для п'ятикласників. Діти люблять досліджувати життєвий шлях цікавих особистостей, шукати маловідомі факти про них. Це завдання і цікаве, і посильне для учнів такого віку.

Також доцільно згадати про Степана Ленкавського і на уроках етики. Наприклад, у п'ятому класі при вивченні теми «Як наші вчинки впливають на наше життя» ми говоримо про моральні вчинки. Дітям важливо наводити конкретні приклади. Можна розповісти про дитинство Степана Ленкавського, про його мрії, думки, про його навчання і студентські роки, про те як сформувався його характер. Тоді учні матимуть «поле для роздумів». Вивчаючи тему «Як виявляти повагу до Батьківщини», можна говорити про діяльність Степана Ленкавського в Україні та за кордоном, про його погляди і прагнення. Це буде для дітей прикладом як бути справжнім патріотом [84].

У шостому класі вивчається тема «Чому свобода є моральною цінністю». Вчитель знову ж таки як приклад може навести постаті історичних діячів, письменників, тобто тих людей, які цінували свободу, боролися за неї, відстоювали її. В тому числі можна звернутися й до постаті Степана Ленкавського, який мріяв про вільне від радянського режиму життя для усіх своїх співвітчизників [84].

Старший шкільний вік – це той період у житті людини, коли відбувається

перехід від залежного дитинства до відповідальної дорослості. Саме в цей час досягається соціальна зрілість, старшокласники сприймають теперішнє з позиції майбутнього та шукають сенс свого життя. Дуже часто під впливом нової соціальної позиції у них змінюються життєві пріоритети. Тому дуже важливо, щоб вони змінювалися у правильну сторону [64, с. 6]

Найсуттєвіша потреба старшокласників – це потреба у самовизначенні, а це безпосередньо впливає на формування мотивів набуття громадянської компетентності. Самовизначення виникає у процесі пошуку сенсу життя.

Звісно, старша школа розширює знання підлітків про явища та процеси суспільного життя, про основи життя суспільства та права людини. Усе це сприяє формуванню у них соціально-політичних орієнтирів та громадянської позиції. Це та сходинка, коли формується готовність будувати індивідуальну або ж колективну діяльність, захищати свої права та права оточуючих. Тому вчитель повинен спрямувати їхні думки, допомогти обрати правильну позицію [65, с. 18–20].

Уроки історії – це поле для формування громадянської компетентності в учнів. На прикладі історичних подій та постатей у них формується усвідомлення свободи особистості та беззаперечної цінності прав людини; почуття толерантності, гуманізму, плюралізму та власної гідності; усвідомлення себе громадянином і патріотом України; усвідомлення своєї здатності впливати на ситуацію в державі; законопослушність і лояльне та одночасно й вимогливе ставлення до влади; власну позицію щодо участі у демократичних перетвореннях; здатність відповідати за власні вчинки та їх наслідки; здатність критично оцінювати ситуації.

Головне завдання на уроках історії полягає в тому, щоб вимоги формування громадянської компетентності, відповідних норм поведінки були втілені в громадянські навички та вміння.

Тому зміст історичної освіти повинен забезпечити формування таких сторін громадянської компетентності: емоційно-ціннісної, когнітивної, і діяльнісно-процесуальної [82].

Ще В. О. Сухомлинський говорив про вивчення історії нашої Батьківщини – України: «...Вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона усмоктується в кров, у серце, в кожную клітинку істоти, в кожную іскру думки пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя» [43, с. 147]. І найбільші можливості для формування громадянської компетентності у підростаючого покоління відкриваються саме на уроках історії України.

Безперечно, вивчення історії свого народу є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості людини. Адже без знання минулого неможливо збудувати майбутнє.

Підвалини історичних уявлень майбутніх громадян закладаються на уроках історії України: знання про минуле нашого давнього українського народу, про нашу мову і самобутню культуру, державотворчі процеси та видатних діячів. Саме ці знання слугуватимуть фундаментом для формування історичної свідомості та патріотизму учнів.

Не слід забувати, що історія України – це не лише події, а й люди, які творять ці події, люди, які рухають колесо історії. Перед школярами постає велична галерея історичних образів. Це давньоруські князі, видатні гетьмани, сміливі керівники народних повстань, відомі політичні діячі, незламні борці за українську державу.

Саме на прикладах життя, діяльності і боротьби за волю цих відомих історичних постатей в українській історії можна продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу. Яскравим прикладом для формування громадянської компетентності на уроках історії в десятому та одинадцятому класах є постать Степана Ленкавського. Ідеолог Організації Українських Націоналістів, творець «Десяти заповідей українського націоналіста» він, безсумнівно, є прикладом свідомого громадянина своєї держави. Його прагнення бачити Україну вільною, його наполегливість і цілеспрямованість, його чіткі погляди – усе це гідне наслідування.

Постать Степана Ленкавського можна пов'язати з багатьма темами уроків, адже він пережив дві світові війни, він стояв біля витоків політичних організацій,

пережив переслідування радянської влади та концтабори, його діяльність безпосередньо пов'язана з діяльністю ОУН.

З метою формування громадянської компетентності в учнів можна використати різні форми роботи на уроках історії. Процес виховання юного громадянина України полягає у формуванні і розвитку в учнів національної самосвідомості. Її можна формувати і розвивати під час лекцій, бесід, диспутів, методу проєктів, круглих столів.

Метод бесіди використовується на уроках історії напевне найчастіше. Для вчителя головне завдання полягає в тому, щоб подати інформацію про постать Степана Ленкавського так, щоб зацікавити нею учнів. Вибір тем для таких бесід досить різнобічний. Але найбільш ефективними для формування національної самосвідомості є конкретні вчинки історичного діяча, його позицію, погляди. Дуже вдало висловився про це В. Сухомлинський: «Ідея вірності Батьківщині стає переконанням, коли вона постає перед дитиною в ореолі героїчного» [66, с. 101].

Тому варто вдаватися до бесід про видатних борців за незалежність України, народних героїв, наводити приклади самовідданого служіння Україні, яких немає в підручниках.

У підручнику Власова В. С. «Історія України» для учнів десятого класу є такі розділи як «Західноукраїнські землі у міжвоєнний період» та «Україна в роки Другої світової війни» [75, с. 181–252]. При вивченні багатьох тем з даних розділів можна висвітлити діяльність Степана Ленкавського. Наприклад, вивчаючи тему «Українські землі в складі Польщі», коли говоримо про партійно-політичне життя у міжвоєнний період, про діяльність українських політичних сил, зокрема про розгортання праворадикального руху, більше уваги можна приділити дослідженню діяльності діячів, які стояли біля витоків ОУН, зокрема й про діяльність Степана Ленкавського. Для цього можна використати таку вправу як «Аналітик». Завдання учнів під час виконання цієї вправи полягає в тому, щоб знайти певну кількість сайтів, на яких міститься інформація про діяча. Знайдені Інтернет-ресурси учні, використовуючи індикатори надійності, повинні підпорядковувати за ступенем достовірності. Кількість сайтів для подібного

аналізу не повинна перевищувати 5–7. Учні не просто опрацьовують інформацію, вони її аналізують та роблять певні висновки.

Вивчаючи процеси українського державотворення, можна дослідити як саме вони вплинули на формування світогляду майбутнього діяча, адже в ті часи Степан Ленкавський був ще гімназистом і його погляди тільки формувалися. Будучи студентом він був залучений до створення мережі підпільних гімназійних організацій. Згодом брав участь у першій крайовій конференції ОУН, на якій був затверджений ідеологічним референтом. Життя і діяльність Степана Ленкавського дуже тісно переплетене з історичними подіями. Аналіз цих подій допоможе з'ясувати чому саме Степана Ленкавського вважають ідеологом українського націоналізму.

Доречною тут може бути вправа «Кластер» (Додаток У). Посередині аркуша або на класній дошці слід записати ключове слово або речення, яке є стрижнем даної ідеї чи теми (наприклад, слово «націоналізм»). Навколо записуються слова або пропозиції, що відображають ідеї, факти, що відповідають даній темі. Ці слова поєднуємо з ключовим за допомогою стрілок, встановлюючи таким чином логічний зв'язок між термінами.

Також у десятому класі в розділі про Другу світову війну вивчаються теми «Українські політичні, професійні, просвітницькі, релігійні та молодіжні організації», «Організація українських націоналістів», «Осередки української еміграції. Політичні орієнтації в українському русі. Розкол ОУН», «Ідеологія, соціальна база, тактика і стратегія Рухів Опору в Україні. Еволюція програмних засад українського національно-визвольного руху. III Надзвичайний великий збір ОУН-б» [80].

При вивченні даних тем можна створювати інтелект-карти. Це допоможе учням систематизувати інформацію. Старшокласники можуть створювати інтелект-карти самотійно. Також доцільним буде використання методу «Прес». Наприклад, при вивченні теми «Політичні орієнтації в українському русі. Розкол ОУН». Коли ОУН переживає етап розколу, робить свій вибір і Степан Ленкавський. Він приймає сторону Революційного Проводу ОУН під

керівництвом Степана Бандери. Учні висловлюють свої думки щодо цього питання. Тобто суть методу полягає у підтвердженні чи спростуванні певного твердження.

Розглядаючи цей період варто більше уваги приділити вивченню діяльності ОУН, провести дослідження про її найвідоміших учасників. Це можна зробити у вигляді проєкту. Учням слід обрати окремі постаті (наприклад, Степана Ленкавського та Степана Бандеру) і провести урок у вигляді наукової конференції. Учнів для роботи об'єднати у групи: «наукові працівники», які досліджують певні питання з даної теми і «журналісти», які готують питання до кожному виступу «наукових працівників».

Опрацьовуючи питання, учні виявляють знання фактичного матеріалу, вміння ставити питання, аналізувати події, давати аргументовані відповіді. В кінці уроку, підсумовуючи діяльність Степана Бандери та Степана Ленкавського, учні дають відповідь на проблемне питання: «Чи могла Україна стати незалежною державою? Якщо могла, то що завадило цьому?» [81].

Також учні заздалегідь можуть готувати повідомлення або ж презентації про історичних діячів, зокрема й про Степана Ленкавського. Підшуковуючи та опрацьовуючи матеріали, вони детально ознайомляться з життєвим шляхом та поглядами історичних осіб, намагаються зрозуміти їхні вчинки, виокремити їхні орієнтири та життєві пріоритети. Це, звісно, впливає на формування в учнів громадянської позиції.

Важливим засобом для формування в учнів громадянської компетентності є робота з історичними документами. Учні можуть проаналізувати документ, створений Степаном Ленкавським, «Десять заповідей українського націоналіста», або, по-іншому, Декалог. Ця праця була, напевне, найважливішою в житті Степана Ленкавського. Декалог був наче молитва «Вірую» для українських націоналістів. Кожен член ОУН повинен був знати його і завжди дотримуватися.

В одинадцятому класі при вивченні теми «Відновлення комуністичного режиму в Україні. Підпільно-партизанська боротьба ОУН-УПА» також доцільно організовувати дискусії, уроки-конференції. Адже одинадцятикласники є уже

цілком сформованими особистостями, у них викристалізована чітка життєва позиція.

Доцільно проводити уроки з даних тем у вигляді круглого столу. Також можна проводити диспути, учні можуть працювати із різними джерелами інформації, готувати доповіді, виступи, працювати в творчих групах [80].

Важливим напрямком роботи з формування громадянської компетентності є поглиблення учнями знань, які містяться в історичних курсах, а згодом вміле використання цих знань на практиці. Наприклад, такий варіативний (факультативний) курс як «Історія Прикарпаття» для 9 (11) класу дає учням можливість більше дізнатися про відомих людей, які залишили помітний слід в історії нашої держави.

Особливо цікавими і пізнавальними є дослідження життєвого шляху своїх земляків. Діти можуть презентувати індивідуальні повідомлення про життєписи діячів чи готувати презентації. Наприклад, на занятті «Відновлення польського панування. Розгортання українського національного спротиву» учні можуть характеризувати постаті таких діячів як Степан Бандера, Степан Ленкавський, Михайло Колодзінський, визначити їх місце і роль в історії Прикарпаття. Думаю, що опрацьовувати інформацію про Степана Ленкавського, який народився в селі Угорники біля міста Станиславова (тепер місто Івано-Франківськ) учням буде цікаво. Слід звернути увагу на політико-правовий і адміністративно-територіальний устрій Прикарпаття під владою Польщі. А також наголосити на виявах українського національного спротиву польському режиму, виокремити форми і методи боротьби, політичні ідеали її лідерів, визначити їх роль у цій боротьбі. Важливо підкреслити, що міжвоєнтя – час втрати завойованого, примирення і, одночасно, пошук шляху до нових дій.

В ході уроку можна опрацьовувати проблемне питання: «В чому сенс розгортання українського національного спротиву у Прикарпатті в добу міжвоєнтя?» [79].

Суттєве значення при вивченні історичної постаті мають поняття та розуміння про сутність суспільних відносин, про громадянські та суспільні рухи в

яких ця людина була задіяна, про політичні та соціальні процеси, які відбувалися в період, коли вона жила, про громадянські цінності і норми поведінки людини. Так, постать Степана Ленкавського безпосередньо пов'язана з утворенням та діяльністю ОУН, з боротьбою за Українську державу. А життєва позиція діяча – це позиція патріота своєї держави.

На занятті «Відновлення польського панування. Розгортання українського національного спротиву» учні можуть характеризувати постаті Степана Бандери, Степана Ленкавського, Михайла Колодзінського, визначити їх місце і роль в історії Прикарпаття.

Якщо у навчальному закладі діють історичні гуртки, наприклад, гурток «Історичного краєзнавства», то, звісно є більше можливостей досліджувати діяльність відомих історичних діячів, можна реалізовувати цікаві проєкти. Вихованці гуртків у системі закладів позашкільної освіти також можуть вивчати життя і творчість Степана Ленкавського. Проєкти можуть бути короткотривалими чи довготривалими, спрямованими на дослідження маловідомих фактів про життя діяча.

Не слід забувати і про виховні години та позакласні заходи. Можна проводити міні-лекторії під рубриками «В боротьбі за Українську Державу», «Діяльність нашого земляка – Степана Ленкавського» та інші. Доречно проводити на дану тематику науково-практичні конференції та уроки мужності (наприклад, на тему «Тепер наш час боротись»). Також можна організовувати історичні брейн-ринги, вікторини.

Про постать Степана Ленкавського доречно буде згадати на різних заходах патріотичного спрямування. Адже ця людина є прикладом незламного борця за Українську державу. Він жив Україною, присвятив їй усе своє життя. І хоча доля не завжди усміхалася йому, швидше навпаки, Степан Ленкавський до останніх днів свого життя віддавав себе цій боротьбі. Його не зламали ні переслідування, ні арешти, ні концтабори, ні життя на чужині без будь-якої можливості повернутися на рідну землю. Він є прикладом для підростаючого покоління.

Враховуючи політичну ситуацію, що склалася зараз в Україні, виховання в

молодого покоління почуття патріотизму стоїть на першому місці. Тому, в першу чергу, слід формувати в учнів громадянську компетентність. Робити це треба постійно: і на уроках, і на позакласних заходах, і вдома. Діти повинні усвідомлювати себе громадянами вільної, демократичної, правової держави і робити усе, щоб вона такою залишалася, щоб український народ був єдиним і в суспільстві панував мир.

Основною рисою патріотизму повинна бути його дієвість, тобто спроможність перетворювати почуття на конкретні справи та вчинки на користь держави. У справжнього патріота повинна бути активна життєва позиція, своїми справами та способом життя він повинен сприяти змінам ситуації в країні на краще. Саме таким був і Степан Ленкавський.

ВИСНОВКИ

В часи, коли українці, живучи на своїй землі, потерпали від іноземного гніту, могли бути лише хлопами без будь-якого права голосу, а про свою власну державу могли хіба що мріяти, біля м. Станіславова у селі Угорники в сім'ї греко-католицького священника 120 років тому 6 липня 1904 р. народився майбутній український політичний діяч, публіцист, один із ідеологів Організації Українських Націоналістів – Степан Ленкавський.

Дитинство Степана Ленкавського минуло в оточенні людей, які пам'ятали ту історичну звитяжну славу українського народу, оповиту духом героїзму, козацтва та свободи. Коли хлопець слухав розповіді про давнє героїчне минуле українського народу, про Запорізьку Січ та її руйнування Петром I та Катериною II, про безстрашні подвиги запорожців, про визвольну боротьбу гайдамаків, вже тоді в його серці загорівся вогник нескореності та волі. Він переймався несправедливістю, що існувала навкруги і його серце сповнював біль за тодішнє принизливе становище українського народу.

Саме розповіді старих односельчан, переплітаючись з біблійними повчаннями батька-священника заклали підвалини для формування світогляду Степана Ленкавського.

Згодом на формування поглядів юного Степана Ленкавського вплинули процеси державотворення на західноукраїнських землях. Саме тоді у 1918 р. утворилася ЗУНР і місто Станіславів перетворилося на її столицю, а у 1919 р. було проголошено Акт злуки УНР та ЗУНР, Українська Галицька Армія вела боротьбу з польськими військами. Безперечно, ці події також вплинули на формування світогляду Степана Ленкавського.

Він перейнявся ідеєю боротьби за Українську державу, і ця ідея не згасала в його серці до кінця життя. І хоча доля ніколи не була прихильною до Степана Ленкавського, він своїх поглядів та переконань не зраджував.

Життєвий шлях Степана Ленкавського позначений польською чотирирічною тюрмою у львівських Бригідках, в Дрогобицькій в'язниці «На

Гірці», у Ломжі під м. Варшавою та німецьким ув'язненням з 1941 по 1944 рр., яке він відбував у знаній львівській тюрмі на вул. Лонцького, краківській тюрмі «Монтелюпіх» та в жахливому концтаборі смерті Авшвіц. Перегорнувши ці чорні сторінки, він і надалі продовжив свою діяльність як самовідданий патріот України, який все своє життя присвятив ідеології Української держави.

Степан Ленкавський не мав ні дому, ні сім'ї. Він свідомо зробив такий вибір, бо не хотів наражати близьких йому людей на небезпеку. Проте сам ніколи навіть не задумувався, щоб відступитися від своїх поглядів та переконань.

Степан Ленкавський був мудрим і розсудливим політиком. 1940 р. у період розколу в ОУН він від імені прихильників Степана Бандери вів переговори з Андрієм Мельником, проте вмовити полковника не вдалося. Тоді Степан Ленкавський єдиний із членів-засновників ОУН став під прапор ОУН (р) Степана Бандери, цим він надав легітимності ОУН – революційній, або бандерівській, став референтом пропаганди ОУН (б).

Після закінчення війни Степан Ленкавський, не зраджуючи своїм поглядам, став заступником Степана Бандери з внутрішньопартійної роботи, а також курував військовий сектор та спецслужби ОУН – розвідку, контррозвідку, референтуру крайових зв'язків. Саме він створив і очолив аналітичну референтуру підсоветських справ (РПС). Рішення та дії Степана Ленкавського завжди були вираженими та обдуманими.

Тому цілком зрозуміло, що після вбивства Степана Бандери у 1959 р. його одноголосно було обрано Провідником ЗЧ ОУН, хоч він ніколи не рвався до влади. В цьому статусі Степан Ленкавський перебував до 1968 р. І слід сказати, що час його провідництва – це час вираженої і глибокоінтелектуальної політики ОУН.

Саме Степану Ленкавському належить неперевершена заслуга, яка полягає у тому, що після смерті Степана Бандери він зумів подолати в Організації стан шокованості та розгубленості, віднайшов у собі сили і розум, аби вивести її з потрясіння і повернути впевненість та віру у загальну справу. Степана

Ленкавського запам'ятали як людину, яка випромінювала надзвичайну глибину інтелекту.

Та, напевно, найвагомішим внеском в розвиток ОУН та національно-визвольного руху було створення Степаном Ленкавським Декалогу українського націоналіста, у якому він відобразив реальні умови визвольної боротьби того часу, виклав основні морально-етичні засади борця національно-визвольних змагань, яких в першу чергу дотримувався сам.

Декалог українського націоналіста мав велике значення для членів ОУН та став своєрідним кодексом кожного свідомого українця. На ньому виховувалося не одне покоління борців за незалежність України. Степан Ленкавський, звичайно, й сам був прикладом того, що вимагали положення його Декалогу від членів ОУН.

Також Степан Ленкавський є автором багатьох творів на різну тематику, проте більшість з них просякнуті ідеєю українського націоналізму. Насамперед, він намагався ідеологічно спрямовувати молодь, адже вбачав у ній майбутнє.

Степан Ленкавський, безперечно, є прикладом для наслідування та формування в учнів громадянської компетентності. Постать Степана Ленкавського можна розглядати під час вивчення багатьох тем з історії України, адже діяльність історичного діяча охоплює досить великий проміжок часу: починаючи від періоду визвольних змагань за Українську державу під час Української революції і закінчуючи діяльністю ОУН в післявоєнний період.

Також інформація про діяча буде доречною і на інших уроках суспільствознавчого циклу: «Етиці», курсами за вибором «Історичне краєзнавство» та «Видатні постаті України», при проведенні виховних заходів на патріотичну тематику.

Думаю, вчинки Степана Ленкавського, його життєва позиція, погляди, творча спадщина є ефективними засобами впливу на формування національної самосвідомості та почуття патріотизму учнів.

Громадянська компетентність є важливим чинником розвитку українського суспільства, становлення його як громадянського, тому до її формування

(насамперед у молоді) треба докласти якнайбільше зусиль. Особливо зараз, коли Україна потерпає від агресії росії і так потребує свідомих громадян.

Показати патріотизм нашого народу, його національну гідність, його прагнення мати власну державу найкраще можна на прикладах життя, діяльності і боротьби за волю відомих історичних постатей в українській історії. І яскравим прикладом для формування громадянської компетентності в учнів є постать Степана Ленкавського.

Його «Десять заповідей українського націоналіста» – це основні правила в житті кожного, хто відчуває себе справжнім українцем, справжнім громадянином своєї держави. Весь зміст Декалогу полягає в ідеї здобуття української державності. Це завдання Степан Ленкавський вважав найважливішим, тому воно стоїть на першому місці Декалогу. Саме так повинен мислити і діяти справжній патріот.

Світогляд Степана Ленкавського, його чітка життєва позиція свідчать про нього як про незламного борця за українську державність, про людину мужнього чину зі славної когорти ОУН, справжнього патріота, який усе своє життя присвятив боротьбі за Українську Державу. Про це свідчить його діяльність, його вчинки, його праці.

Степана Ленкавського називають ідеологом українського націоналізму. І саме завдяки націоналістичній ідеології збереглися вуглинка української етнічної особливості, української народності і Україну не поглинула сірість радянських буднів. Ота ніша, яку створили провідники ОУН, жертвуючи своїм життям чи свободою, зараз досить широка і зможе вмістити багато охочих. Головне, щоб в душах українців горів вогник любові до рідної землі і було бажання її захищати.

Отож, найголовнішим із завдань сучасної освіти та виховання в Новій українській школі є формування в учнів громадянської компетентності. Ця потреба визначається державою і суспільством як одна з найважливіших. Розвивати громадянську компетентність необхідно впродовж всього навчання в школі.

Учні повинні усвідомлювати, яким важливим є вибір життєвої позиції, розуміти, що кожен вчинок має свої наслідки. Вони повинні бути готовими реалізовувати свої громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства.

Головною метою громадянського виховання є формування в дітей почуття любові до рідного краю, прагнення до миру, визначення і дотримання нею моральних ідеалів суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Законодавчі документи

1. Закон України Про загальну середню освіту. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення 25.02.2024).
2. Закон України Про освіту. 2024. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення 25.02.2024).

ІІ. Праці Степана Ленкавського

3. Ленкавський С. Азія – ключове місце в стратегічному плані комуністичної світової революції. *Український націоналізм. Твори. Том 4. Міжнародна політика / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 222–223.
4. Ленкавський С. Безпереривність Української Революції. *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 55–58.
5. Ленкавський С. Внутрішня колонізація в СРСР. *Український націоналізм. Твори. Том 3. Советознавство / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 464–470.
6. Ленкавський С. Внутрішня політика після смерті Сталіна (1953 р.). *Український націоналізм. Твори. Том 3. Советознавство / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 23–39.
7. Ленкавський С. Данило Чайковський. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 522–526.
8. Ленкавський С. Двадцять років боротьби 1929–1949. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 159–182.

9. Ленкавський С. Десять заповідей українського націоналіста (Декалог). *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 29–40.
10. Ленкавський С. Др. Фрідріх Шредер. Оптимізм як життєва сила. *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 380–384.
11. Ленкавський С. Заговор проти Бога. *Український націоналізм. Твори. Том 4. Міжнародна політика / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 477–479.
12. Ленкавський С. За нового духа. *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 41–42.
13. Ленкавський С. Зворот до християнського героїзму. *Український націоналізм. Твори. Том 4. Міжнародна політика / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 487–488.
14. Ленкавський С. Катіві України слова на відхідне. *Український націоналізм. Твори. Том 3. Совєтознавство / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 274–280.
15. Ленкавський С. Кого ми втратили. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 469–472.
16. Ленкавський С. Колективізація і українська родина. *Український націоналізм. Твори. Том 3. Совєтознавство / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 389–394.
17. Ленкавський С. Мельниківська група. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 260–274.
18. Ленкавський С. Націоналізм в Україні. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич.* Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 51–67.

19. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий Конгрес Українських Націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен : Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 395–425.
20. Ленкавський С. Національна політика большевиків в Україні. *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 125–185.
21. Ленкавський С. Невтомний борець. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 527–529.
22. Ленкавський С. Нічого не навчилися. *Український націоналізм. Твори. Том 4. Міжнародна політика / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 56–62.
23. Ленкавський С. Пошехонський біг навздогін за США. *Український націоналізм. Твори. Том 3. Советознавство / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 426–435.
24. Ленкавський С. Протимосковська революція поневолених народів. *Український націоналізм. Твори. Том 4. Міжнародна політика / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 310–351.
25. Ленкавський С. Советсько-московські морди за кордоном і спроби їх маскування. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 473–490.
26. Ленкавський С. Становище України в часі Другої світової війни. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 281–298.
27. Ленкавський С. Українська Військова Організація. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 126–158.
28. Ленкавський С. У п'яту річницю смерті. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 509–521.

29. Ленкавський С. Фільософічні підстави націоналізму Донцова. *Розбудова нації*. 1928. Ч. 7–8. С. 272–276.

30. Ленкавський С. Що таке Українська Національна Революція. *Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 53–54.

III. Епістолярна спадщина

31. Лист Степана Ленкавського до Високопреосвященнішого Архієпископа Кир. Івана Бучка Ленкавський С. *Український націоналізм. Твори. Том 1. Історія / упор. і ред. О. Сич*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. С. 253.

IV. Архівні матеріали

32. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1001.

V. Спогади

33. Антонович О. Спогади. Київ – Вашингтон, 1999. 392 с.

34. Климишин М. Степан Ленкавський (у десяти річницю його смерті). *Визвольний шлях*. 1987. Кн. 11. С. 1193–1207.

35. Коваль О. Пам'яті великого друга. *Авангард*. 1977. Ч. 6. С. 326–330

36. Малащук Р. З книги мого життя. Спомин. Т. II. Вибрати не можна тільки Батьківщину. Торонто: видання Видавничої спілки «Гомін України» і Дослідного Інституту «Студіум», 1988. 416 с.

37. Мартинець В. Українське підпілля від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. [Б. м.] : [б. в.], 1949. 350 с.

38. Мечник С. Люди, роки, події (спогади; четверта частина). Мюнхен, 1986. 294 с.

39. Петелицький С. До Освенціму за Україну. Ванкувер – Торонто – Київ : Суспільна служба України, 2000. 120 с.

40. Стецько Я. Сеньйор ОУН-націоналіст – мислитель. Слово Ярослава Стецька Голови проводу ОУН над могилою сл. пам. С. Ленкавського. *Визвольний шлях*. 1977. Кн. 12. С. 1349–1351.

41. Янів В. Зустріч з полк. Коновальцем на тлі настроїв доби. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен : Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 426-466

VII. Опубліковані матеріали

42. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б. м.] : Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 371 с.

43. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ, 1977. Т. 1. 639 с.

VIII. Монографії і статті

44. Андруняк І. Степан Ленкавський – ідеолог Організації Українських Націоналістів (ОУН). *Народна воля. Газета по-надвірнянськи*. 2011. 5 серпня. URL: <http://volya.if.ua/2011/08/stepan-lenkavskyj-%E2%80%93-ideoloh-orhanizatsiji-ukrajinskyh-natsionalistiv-oun/> (дата звернення 20.02.2024)

45. Бабінчук В. Село Загвіздя. *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*. Том II. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. С. 587–588.

46. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. LAS VEGAS, 1997. 373 с.

47. Білас і Данилишин / опр. Чайковський Д. Нью-Йорк : видавництво Організації Оборони Чотирьох Свобід України, 1969. 278 с.

48. Визначні постаті визвольної боротьби України (найновіша доба) Стрий, 1992. 174 с.

49. Галамай С. Боротьба за визволення України 1929–1989. Львів : Каменярь. 1993. 343 с.

50. Гандзюк Р. Угорники. Нарис з історії села від найдавніших часів до сьогодення. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 464 с.
51. Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – «Лицар». Львів, 2003. 646 с.
52. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Частина друга. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. 384 с.
53. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) Київ : Інститут історії НАН України, 1998. 200 с.
54. Климишин М. Степан Ленкавський. *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини.* Том II. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. С. 290–291
55. Климишин М. Степан Ленкавський – його роля у визвольній боротьбі. *Визвольний шлях.* 1978. Кн. 4. С. 407–415.
56. Климишин М. Євген Лозинський. *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини.* Том II. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. С. 300–302.
57. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. 658 с.
58. Книш З. Далекий приціл. Торонто : Срібна сурма, 1967. 470 с.
59. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. *Історичні есе.* Т. 2 . Київ : Основи, 1994. С. 247–259
60. Макар В. Станиславівщина в роках 1918–1920. *Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини.* Том II. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. С. 258–269
61. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Перший том. 1920–1939. За редакцією Степана Ленкавського. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. 641 с.
62. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. Видання третє доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. 1008 с.

63. Мірчук П. Революційний змаг за УССД Том 2. Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1987. 280 с.
64. Мохнюк Р. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2018. № 8 (92). С. 5–7.
65. Овчарук О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2015. № 23. С. 18–20.
66. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського: погляд крізь роки: зб. наук. ст. / Черн. держ. ун-тет ім. Т. Г. Шевченка, Управління освіти і науки. Чернігів. обл. держ адм.; редкол.: О. Ф. Явоненко та ін. Чернігів, 2004. 175 с.
67. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.
68. Попович М. Життя і діяльність Провідника ОУН Степана Ленкавського. *Народна Воля*. 1993. 7 грудня.
69. Сич О. Внесок Степана Ленкавського у формування та розвиток ідеології ОУН. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. : серія: Історія / ред. кол.: М.М. Вегеш (гол. ред.), Д.Д. Данилюк, М.В. Олашин та ін. Ужгород : Вісник Карпат, 2005. Вип. 13. С. 152–161.
70. Сич О. Монах ОУН Ч. І. В краю: монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2023. 416 с.
71. Сич О. Референтура підрадянських справ Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях в контексті соборницької концепції ОУН. *Наукова парадигма*. 2007. С. 173–177.
72. Стецько Я. 30 червня 1941 рік – проголошення відновлення державности України. Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1967. 462 с.
73. Ципердюк М. Загвздя. 600 років. Івано-Франківськ, 1994. 22 с.
74. Ципердюк М. Село над Золотою Бистрицею. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. 112 с.

ІХ. Підручники і посібники

75. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. – Київ : Літера ЛТД, 2018. – 256 с.

Х. Методичні матеріали

76. Бандерівець. Правильник націоналіста. *Бандерівець. Бог. Україна. Свобода*. 2024. URL: <http://banderivets.org.ua/pravylnyk-natsionalista.html> (дата звернення 12.02.2024)

77. Гринів М. В. Формування громадянської компетентності у здобувачів освіти 5-х класів НУШ. 2022. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-gromadyansko-kompetentnosti-u-zdobuvachiv-osviti-5-h-klasiv-nush-308311.html> (дата звернення 27.02.2024)

78. Дух Л. І. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні громадянської освіти. *Робочі матеріали проекту «Громадянська Освіта – Україна»*. 2007.

79. Залецька О. Модель уроку «Відновлення польського панування. Розгортання українського національного спротиву» URL: https://www.ippo.if.ua/predmety/istoriya/media/files/urok_20_zalecka.doc (дата звернення 27.04.2024).

80. Історія: Україна і світ. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.svit-Intehrovanyy.kurs.30.09.2022.pdf> (дата звернення 28.02.2024)

81. Маєвська Н. Формування громадянської компетентності учнів на уроках історії. 2016. URL: https://gromadjangayvoron.blogspot.com/2016/01/blog-post_22.html (дата звернення 17.02.2024)

82. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис НПУ*

імені М.П. Драгоманова. Серія 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 75. С. 132–136. URL: <http://surl.li/sihmc> (дата звернення 17.02.2024)

83. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.). 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CY5z3nE00cge1lXTWu9WkgQxy5QO7EDL/view> (дата звернення 28.02.2024)

84. Модельна навчальна програма «Етика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ашортія Є.Д., Бакка Т.В., Желіба О.В., Козіна Л.Є., Мелешенко Т.В., Щупак І.Я.). 2021. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/831/83130/Etyka_5-6-kl_Ashortia_ta_in_14_07_1.pdf (дата звернення 28.02.2024)

XI. Енциклопедичні і довідкові видання

85. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.

86. Декалог. Словник української мови у 20 томах. 2024. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3> (дата звернення 12.02.2024)

ДОДАТКИ

План-конспект уроку

Урок _____

Дата _____

10 клас

Тема: Діяльність Степана Ленкавського в лавах ОУН.

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів з життєвим шляхом і діяльністю Степана Ленкавського; / *інформаційна, хронологічна*
- проаналізувати роль Степана Ленкавського в національно-визвольному русі; / *логічна, інформаційна, хронологічна*
- дати оцінку діяльності Степана Ленкавського в лавах ОУН; / *інформаційно-логічна*
- визначити причини розколу ОУН та дати їм характеристику/ *інформаційно-логічна*
- визначити причини активізації та особливості опозиційного руху в 1930-1940-х рр.; / *інформаційно-логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей); / *логічна*
- розвиток навичок роботи з історичними джерелами (Акт проголошення Української держави, «Десять заповідей українського націоналіста»); / *інформаційна, логічна*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта «Західноукраїнські землі в 1921-1938 рр.») / *просторова*

- розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі відео про діяльність С. Ленкавського) / *інформаційна, логічна*
- розвивати хронологічну компетентність (встановлення хронологічної послідовності подій); / *хронологічна*
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (С. Ленкавський, С. Бандера, Я. Стецько, А. Мельник); / *аксіологічна*

виховна:

- формувати критичне мислення (на основі власних висловлювань щодо діяльності оунівців); / *логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий штурм», «Поміркуємо в дружньому колі», «П'ять речень»); / *мовленнєва*
- виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах); / *інформаційно-логічна*
- виховувати інтерес до історії свого народу (постаті членів ОУН, їх біографія та діяльність); / *аксіологічна, особиста*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності; / *громадянська, особиста*
- виховувати почуття патріотизму (на основі постатей С. Ленкавського, С. Бандери, Я. Стецька, А. Мельника)/ *аксіологічна*
- формувати національну свідомість (на основі аналізу «Десяти заповідей українського націоналіста» та постатей С. Ленкавського, С. Бандери, Я. Стецька, А. Мельника); / *громадянська, особиста*
- виховувати моральні якості (на основі аналізу «Десяти заповідей українського націоналіста»). / *громадянська, особиста*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник «Історія України» В. Власов, С. Кульчицький 10 клас; відеоролик «Степан Ленкавський. Український націоналізм», карта «Західноукраїнські землі в 1921-1938 рр.»; портрети С. Ленкавського, С. Бандери, Я. Стецька, А. Мельника.

Основні дати:

1929 р. – «Декалог ОУН» («Десять заповідей українського націоналіста»)

1932 р. – арешт С. Ленкавського польською поліцією під час процесу «Конгресівців».

30 червня 1941 р. – Акт проголошення Української Держави.

1941 р. – арешт С. Ленкавського Гестапо.

Основні терміни: інтегральний націоналізм, націоналізм, український націоналізм, ОУН.

Основні історичні постаті: С. Ленкавський, С. Бандера, Я. Стецько, А. Мельник.

План уроку

1. Діяльність Степана Ленкавського.
2. Десять заповідей українського націоналіста.
3. Розкол ОУН та вибір Степана Ленкавського.

4. Проголошення Української держави.
5. Роль Степана Ленкавського в національно-визвольному русі.

Хід уроку

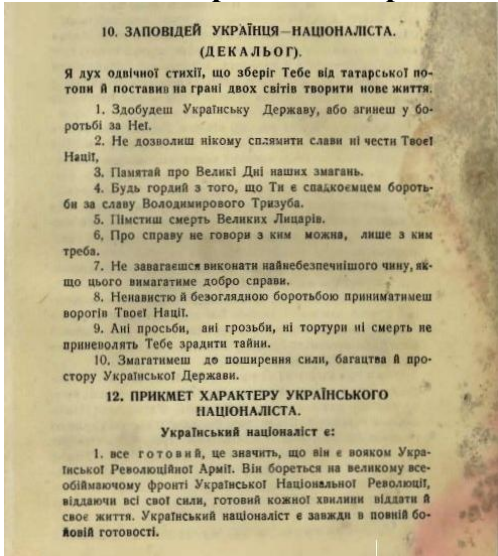
Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		

7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<u>Письмова робота</u> 1.Визначити діяльність Є. Коновальця - У 1918 році – створив загін Січових стрільців, що розташовувався у Білій Церкві; - У 1918–1919 роках керував дивізією, корпусом і групою Січових стрільців у боях проти більшовицьких військ; - Студіював у 1929-1934 рр. право й філософію у Краківському та Львівському університетах; - 23 травня 1938 року в Роттердамі полковник був убитий за наказом Йосипа Сталіна під час спецоперації, яка була проведена НКВС СРСР. Виконавцем убивства був енкаведист Павло Судоплатов; - У листопаді 1919 року поляками інтернований у табір полонених у Луцьку; - З весни 1920 року, звільнившись із полону, жив у Празі та Відні; - Був членом нелегальної організації «Українська націоналістична молодь» і відтак підпільних Української військової організації та Організації українських націоналістів; - 28 січня – 3 лютого 1929 року у Відні був обраний головою ОУН і був її провідником до своєї смерті.	<i>інформаційна,</i> <i>логічна,</i> <i>хронологічна</i>
------	-----------------------------------	--	---	---

		 ↑ Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.	<u>Робота з картою</u> - Де були розміщені центри округів ОУН? - Покажіть місця, де були концтабори для українських політичних в'язнів.	<i>просторова</i>
3 хв	III. Мотиваційний етап	 «Він жив ідеєю, цілковито відданий Організації Українських Націоналістів-революціонерів. Не мав нічого свого – ні	- Кому, на вашу думку, присвячені ці рядки? - Що ви знаєте про цього діяча?	<i>логічна інформаційна</i>

		родини, ні рідні, ані хати. Всім для нього була ОУН, і він для неї жив. Найкраще його можна схарактеризувати, назвавши його монахом ОУН» – Саме так охарактеризував Степана Ленкавського М. Климишин / <i>інформаційно-логічна</i>		
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи?	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. З середини 1920-х Степан Ленкавський був активним учасником націоналістичного руху, членом проводу Союзу української націоналістичної молоді, одним із засновників ОУН, входив до складу першого Проводу. Пройшов через арешти поляків (1930 рік) і гестапо (як один із ініціаторів проголошення Української держави у Львові в 1941-му), перебував у концтаборі Аушвіц. Очолював Провід ОУН після смерті Степана Бандери. При цьому ніколи не прагнув влади і запам'ятався побратимам своєю скромністю. Присвятив себе служінню Україні. Можливо, тому й не мав сім'ї – аби не наражати рідних на небезпеку. / <i>інформаційна</i>	Вправа «Поміркуємо в дружньому колі» - Яку роль у створенні ОУН відіграв Степан Ленкавський? - Які віхи діяльності Степана Ленкавського ви можете назвати? - Якою була тематика творів Степана Ленкавського? - Чому його називають ідеологом ОУН?	<i>інформаційна</i> <i>логічна</i> <i>аксіологічна</i>

		Робота з відеоматеріалом (3,5 хв) «Степан Ленкавський. Український націоналізм» https://youtu.be/I15806ERq7c?si=wvnEMPIyGyGrWgsC&t=20 / інформаційна, логічна Робота з термінами: <i>Націоналізм – 1) У широкому розумінні слова: рух, (ідеологія), який проголошує націю однією з найвищих цінностей, вважає що нація повинна бути вільною і представляти окрему політичну одиницю. Розрізняють націоналізм державних і націоналізм недержавних націй, патріотичний і шовіністський.</i> <i>2) У вузькому розумінні слова вживається для означення шовіністичного, агресивного націоналізму, який вимагає безумовного підпорядкування особистості політичним інтересам своєї нації і ворожості до іншої нації. (Довідник історії України. Т.2., ст.274)..</i> <i>Український націоналізм – це національно-визвольний рух, завданням якого є боротьба за державність, до якої має повести найширші маси українського народу. (О. Мицик)</i> <i>Інтегральний націоналізм – волевий, дієвий націоналізм. (Турченко Ф.Г. Новітня історія України. 10 кл.) / інформаційна</i>	- Як ви розумієте дані терміни?	<i>логічна</i>
--	--	--	--	-----------------------

		2. 1929-го він підготував «Декалог ОУН» («Десять заповідей українського націоналіста»), де виклав основні морально-етичні засади борця національно-визвольних змагань, яких в першу чергу дотримувався сам. Вперше «Декалог» був надрукований як вкладка до «Сурми», влітку 1929 року. / <i>інформаційна</i> Робота з історичним джерелом <i>/інформаційна</i> «Десять заповідей українського націоналіста» – це основні правила в житті кожного, хто відчуває себе справжнім українцем, справжнім громадянином своєї держави. Весь зміст Декалогу полягає в ідеї здобуття української державності. Це	- До чого закликає документ? - Яку мету переслідували українські націоналісти? - Чи відображені в Декалозі ідеї «інтегрального націоналізму»? - Спробуйте відтворити образ українського націоналіста, згідно Декалогу.	<i>інформаційна логічна громадянська</i>
--	--	---	---	---

		завдання Степан Ленкавський вважав найважливішим, тому воно стоїть на першому місці Декалогу. Саме так повинен мислити і діяти справжній патріот. / <i>інформаційна</i> 3. - У серпні 1939 р. Провід українських націоналістів скликав у Римі Другий великий збір ОУН, на якому головою організації обрали Андрія Мельника. Щоправда, більшість крайовиків не визнала його лідерства. У лютому 1940 р. діячі крайового осередку ОУН сформували у Кракові власний «революційний провід», визнали своїм лідером Степана Бандеру і почали готувати на Волині й у Галичині антирадянське повстання, сподіваючись, що масштабні репресії влади обурять народ, а отже, підготують для нього ґрунт. - Причиною розколу були насамперед внутрішні розбіжності між старшим поколінням УВО–ОУН, представники якого здебільшого перебували в еміграції і не мали реального впливу на Батьківщині, та молодшим, так званими крайовиками, які прагнули діяти революційними методами і знайти найкоротший шлях для здобуття незалежності України.	Повідомлення учнів <i>Степан Бандера</i> (1909–1959) Член ОУН з 1929 р., від 1933 р. – голова Крайової екзекутиви (виконавчого органу) ОУН у західноукраїнських землях. Організатор низки замахів, зокрема вбивства у 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Після Варшавського і Львівського судових процесів 1935–1936 рр. над вбивцями Б. Перацького був ув'язнений. Звільнився у середині вересня 1939 р. Очолив опозицію до А. Мельника, що призвело до розколу ОУН. Від 1940 р. – голова Революційного проводу ОУН. Ініціатор Акта відновлення Української держави (30 червня 1941 р., Львів). За відмову скасувати його ув'язнений німцями у концтаборі Заксенгаузен до 1944 р. Після звільнення у жовтні 1944 р. мешкав у Берліні. Після капітуляції Третього райху опинився в еміграції: спочатку в Інсбруку (Австрія), а потім – у Мюнхені. 1959 р. убитий агентом	<i>інформаційна</i>
--	--	--	--	---------------------

		Схема. Розкол ОУН /інформаційна - Степан Ленкавський був мудрим і розсудливим політиком. 1940 р. у період розколу в ОУН він від імені прихильників Степана Бандери вів переговори з Андрієм Мельником, проте вмовити полковника не вдалося. Тоді Степан Ленкавський єдиний із членів-засновників ОУН став під прапор ОУН	КДБ у Мюнхені. <i>Андрій Мельник</i> (1890–1964) Брав участь у складі легіону Українських січових стрільців у боях на горах Маківка і Лисоня. Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. разом з Є. Коновальцем формував Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців, згодом реорганізований у корпус Січових стрільців. Обіймав посади начальника штабу корпусу Січових стрільців. Начальник штабу Армії УНР (1919). Брав участь у заснуванні УВО та ОУН. У травні 1938 р. став головою Проводу ОУН. 1939 р. затверджений на цій посаді Другим великим збором українських націоналістів у Римі. З 1941 р. перебував під німецьким арештом, з 1944 р. утримувався в концтаборі Заксенгаузен. У 1947 р. іменований довічним головою ОУН, яку очолював до 1964 р. (ОУН мельниківців). У повоєнні роки проживав у Люксембурзі.	
--	--	--	--	--

		(р) Степана Бандери, цим він надав легітимності ОУН – революційній, або бандерівській, став референтом пропаганди ОУН (б). - Після закінчення війни Степан Ленкавський, не зраджуючи своїм поглядам, став заступником Бандери з внутрішньопартійної роботи, а також курирував військовий сектор та спецслужби ОУН — розвідку, контррозвідку, референтуру крайових зв'язків. Саме він створив і очолив аналітичну референтуру підсоветських справ (РПС). Рішення та дії Степана Ленкавського завжди були виваженими та обдуманими. - Тому цілком зрозуміло, що після вбивства у 1959 р Степана Бандери у 1959 р. його одноголосно було обрано Провідником ЗЧ ОУН, хоч він ніколи не рвався до влади. В цьому статусі Степан Ленкавський перебував до 1968 р. І слід сказати, що час його провідництва – це час виваженої і глибокоінтелектуальної політики ОУН. <i>/інформаційна</i> 4. - 30 червня 1941 р. за підтримки «Нахтігалья» ОУН(б) проголосила у щойно захопленому німцями Львові Акт відновлення Української держави. Уряд очолив один із найближчих соратників Бандери – Ярослав Стецько. Степан	- Чому , на вашу думку стався розкол в ОУН? - Чи було неминучим це явище? - За що виступали представники кожної з течій? - Що ви можете сказати про них? - Яку позицію зайняв Степан Ленкавський? - Чи вважаєте його вибір правильним? - Уявіть себе учасником цих подій. Який вибір зробили б ви? Чому?	<i>інформаційна</i> <i>логічна</i>
--	--	---	--	--

		Ленкавський був одним з ініціаторів проголошення Української держави у Львові в 1941-му, за що потім поплатився арештом. - Акт закликав українців «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада». Наступним кроком мало стати відновлення Української держави у Києві. - Підготовка Акту здійснювалася таємно і стала повною несподіванкою для окупаційної німецької влади. Двоє німецьких офіцерів 30 червня, зачувши про збори, прибули на них вже після початку і спершу погано уявляли, що відбувається. Професор Ганс Кох виступив з обережною промовою, підкресливши, що створення Української держави не входило в найближчі плани Німеччини. Але за кілька днів дії «союзників» стали більш жорсткими. - Керівництво Третього райху розцінило цю подію як зухвалий виклик Німеччині, С. Бандеру та його найближчих соратників було ув'язнено. Будь-яка політична діяльність націоналістів заборонялася. На знак протесту військові формування «Нахтігаль» і «Роланд» відмовилися від виконання військової служби, і невдовзі німці їх розформували. / інформаційна		
--	--	--	--	--

		Робота в групах Робота з історичним документом 5. Життєвий шлях Степана Ленкавського позначений польською чотирирічною тюрмою у львівських Бригідках, в Дрогобицькій в'язниці «На Гірці», у Ломжі під Варшавою та німецьким ув'язненням з 1941 по 1944 рр., яке він відбував у знаній львівській тюрмі на вул. Лонцького, краківській тюрмі «Монтелюпіх» та в жахливому концтаборі смерті Авшвіц. Перегорнувши ці чорні сторінки, він і надалі продовжив свою діяльність як самовіданий патріот України, який все своє життя присвятив ідеології Української держави. Саме Степану Ленкавському належить неперевершена заслуга, яка полягає у тому,	Завдання - Прокоментуйте подію, про яку йдеться у фрагменті джерела. - У чому її історичне значення?	<i>інформаційна</i> <i>логічна</i> <i>громадянська</i>
--	--	--	---	---

		що після смерті Степана Бандери він зумів подолати в Організації стан шокованості та розгубленості, віднайшов у собі сили і розум, аби вивести її з потрясіння і повернути впевненість та віру у загальну справу. Степана Ленкавського запам'ятали як людину, яка випромінювала надзвичайну глибину інтелекту. / <i>інформаційно-логічна</i>	Вправа « П'ять речень » Внесок Степана Ленкавського у національно-визвольний рух.	<i>інформаційна аксіологічна</i>
5 хв	VI. Систематизація знань		1. Вікторина «ОУН» https://learningapps.org/watch?v=p8k7ngpgj24 2. Тест: «ОУН. Степан Ленкавський» https://learningapps.org/watch?v=p0igkxy3n24	<i>логічна, інформаційна логічна, інформаційна</i>
3 хв	VII. Висновки	✓ Степан Ленкавський – творець Декалогу. Він же – ревний послідовник тих ідеалістичних принципів, які закладені у Декалозі і на яких формувався світогляд тисяч борців за Українську державу у 40-50 роках. ✓ Степан Ленкавський стояв біля витоків ОУН та створення Української держави. ✓ В його працях дух патріотизму. ✓ Політики такого масштабу, як Степан Ленкавський - надзвичайна рідкість у сучасному українському політикумі / <i>інформаційно-логічна</i>		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. Опрацювати параграф підручника §30, 31 2. Виконати завдання: • Есе «Чи можна назвати Декалог кодексом кожного свідомого українця?»	

Степан Ленкавський. 1930-ті рр.

Джерело: <http://surl.li/slytb>

Степан Ленкавський. 1960-ті рр.

Джерело: <http://surl.li/txtor>

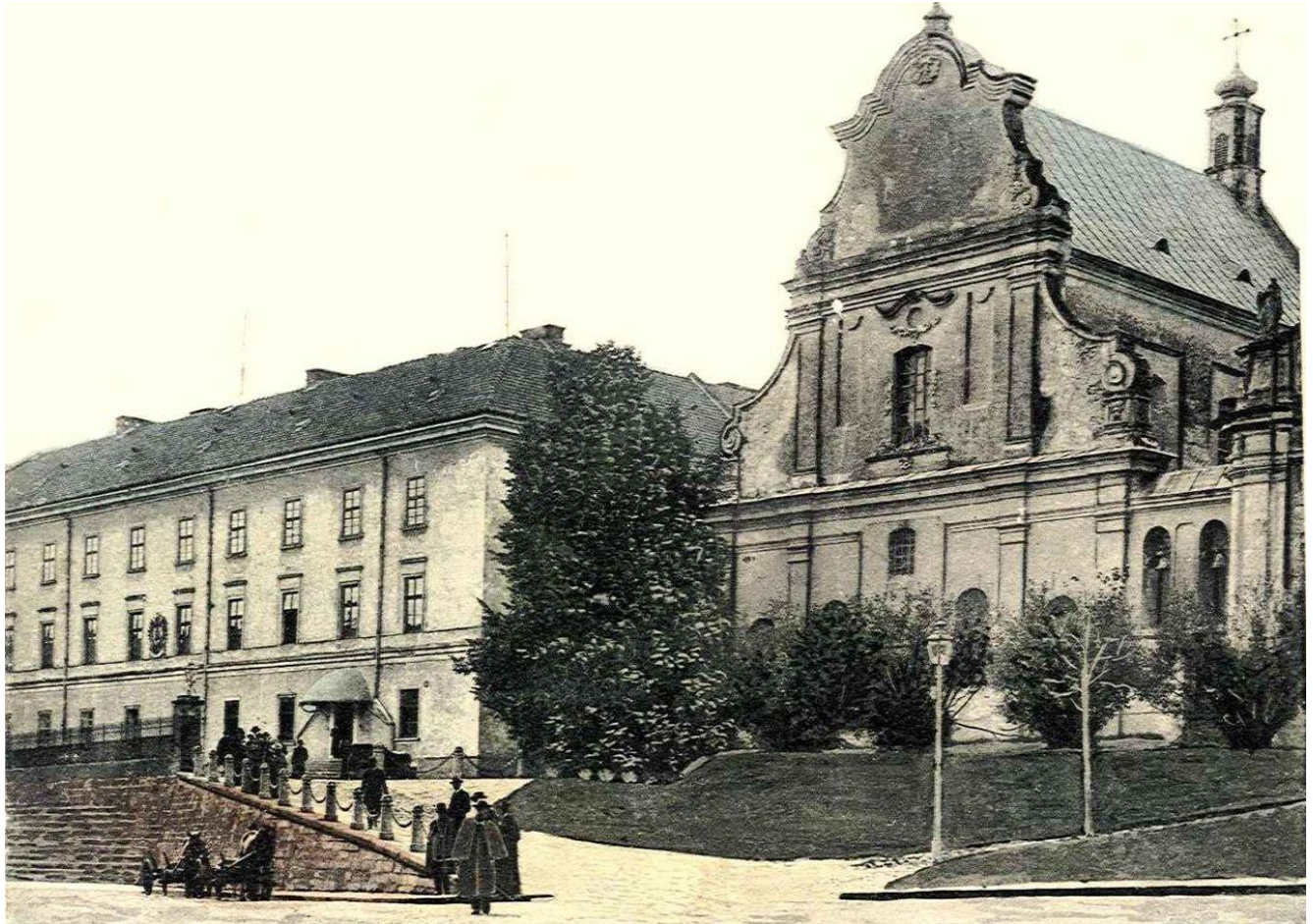
Ліцей ім. Миколи Сабата Українська гімназія №1. м. Івано-Франківськ

Джерело: <http://gimnazia1.if.ua/uk/>

Колишня головна будівля Львівського університету (1851–1923 роки).

Поштівка. Початок XX ст. м. Львів

Джерело: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/d/d7/Lwow-StaryUniwersytet-kosciolSwMikolaja.jpg/1280px-Lwow-StaryUniwersytet-kosciolSwMikolaja.jpg>

Емблема Організації українських націоналістів групи С. Бандери (ОУН-Б)

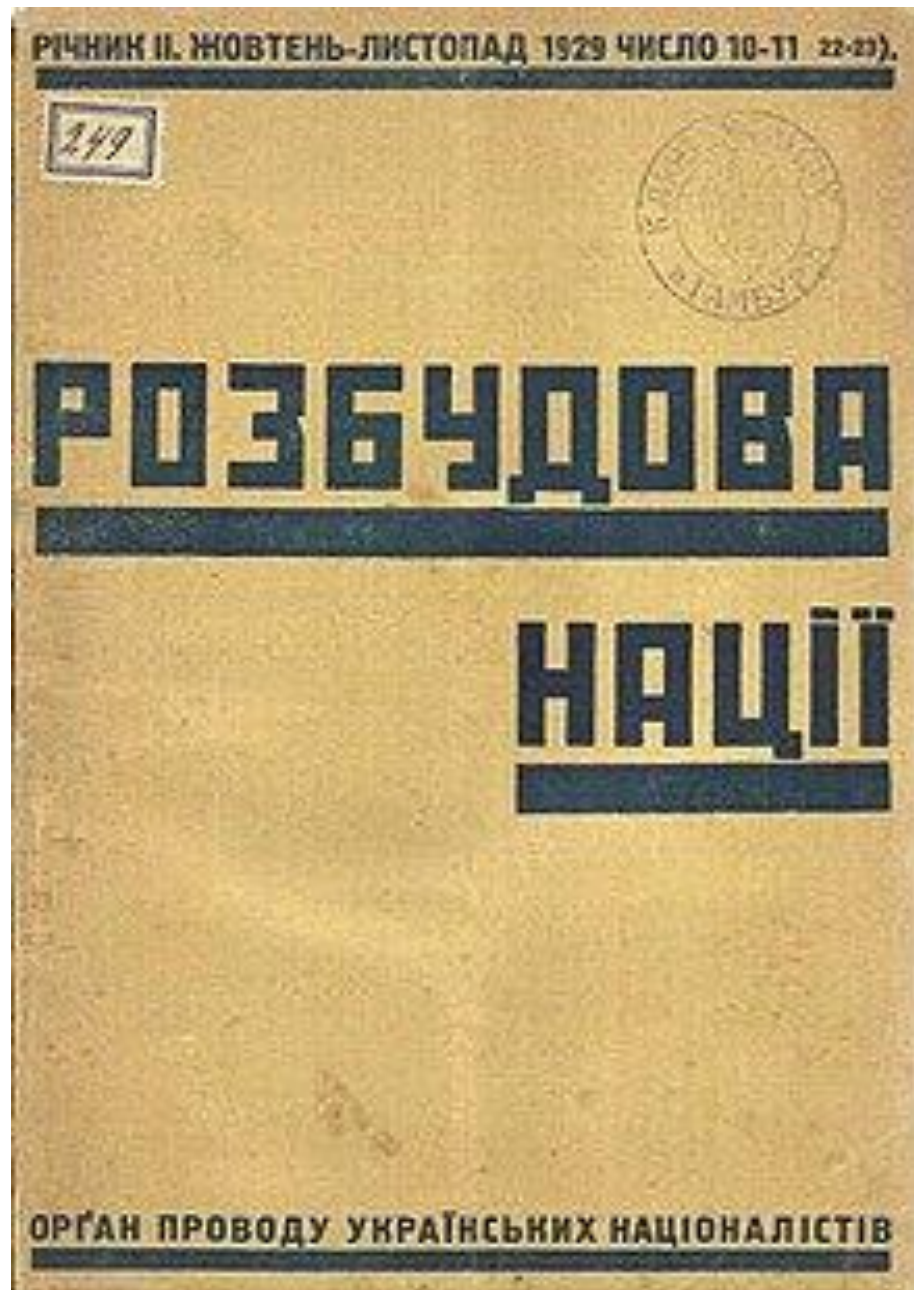
Джерело: <http://surl.li/slysi>

Учасники Першого Конгресу Українських Націоналістів. м. Відень. 1929 р.

Джерело: <http://surl.li/slyto>

«Розбудова нації» – ідеологічний друкований орган Проводу Українських Націоналістів, заснований у січні 1928 р.

Джерело: http://issuu.com/31054/docs/rozbudova_nacii/1

Шлях перемоги

№ 15. Р. 1944. 3.

Вихідок, 7 березня 1944 р.

Безсмертний командир УПА

Дн. Атака розпочала свій історичний шлях. Висхідні Кіришівки

Додаток часу

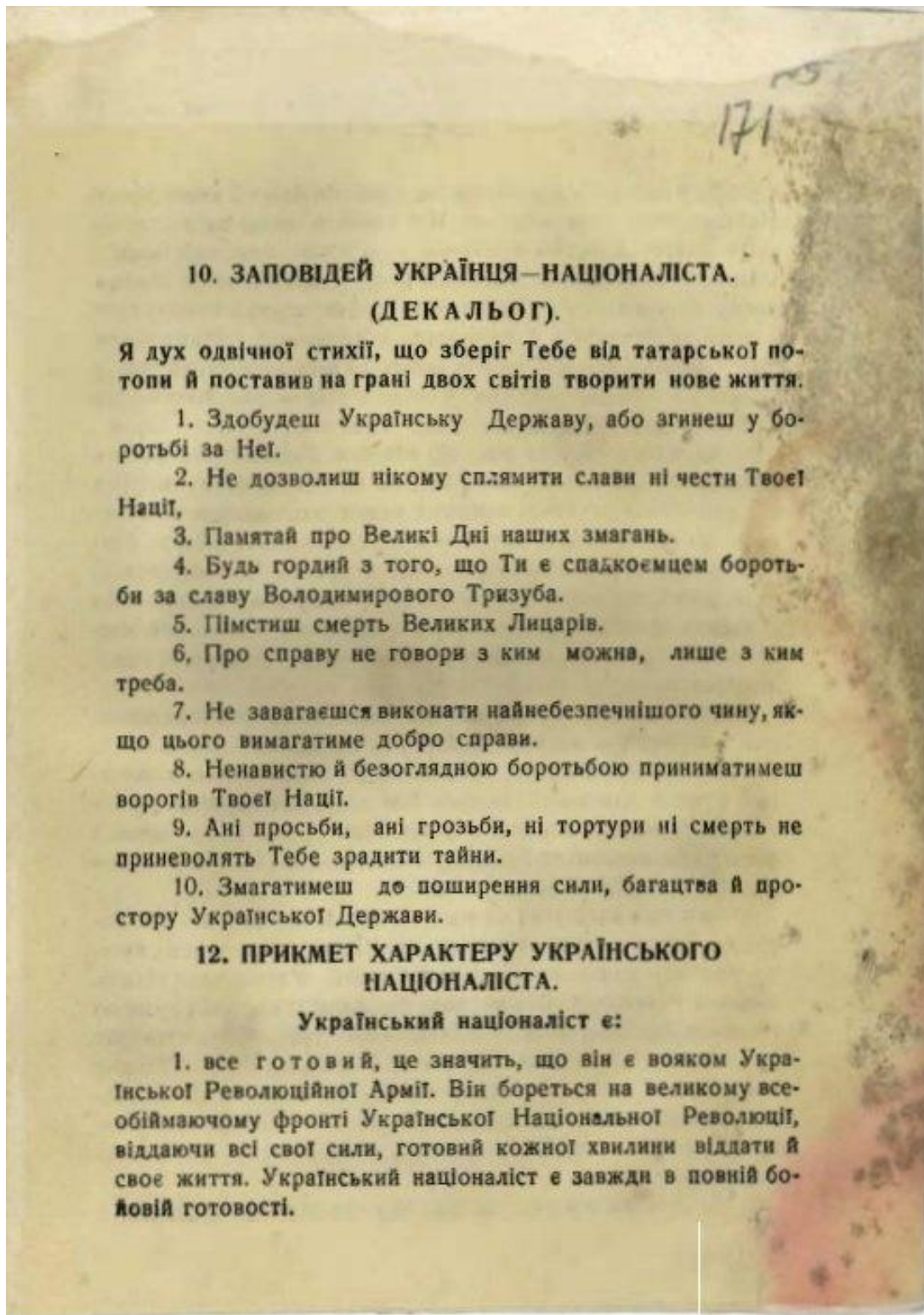
Крихітка до украї

Джерело:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BB%D1%8F%D1%85_%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B8

Додаток И

10 заповідей українського націоналіста

Джерело: <https://drukarnia.com.ua/articles/dekalog-oun-Zbg2b>

Додаток І

Аушвіц – один із найбільших нацистських концтаборів, що існував із кінця Травня 1940 до січня 1945 р. біля міста Освенцима (Республіка Польща)

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/images/doc/4/2/4261ee5-660.jpg>

Додаток І

Бригідки – в'язниця у м. Львові, де у 1930-х рр. відбував покарання

Степан Ленкавський

Джерело: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a6/Lwow-Brygidki.jpg/420px-Lwow-Brygidki.jpg>

Додаток Й

Степан Бандера і Степан Ленкавський. м. Зальцбург (Австрія). 1950-ті рр.

Джерело: https://ukropen.net/wall29484_3060843

Урочисті заходи з нагоди 20-х роковин смерті Євгена Коновальця.

м. Роттердам (Нідерланди). 1958 р.

У першому ряді зліва направо: Дарія Ребет, Яків Чорній, Роман Малащук, Степан Ленкавський, Степан Бандера, Андрій Мельник, Микола Капустянський

Джерело: <http://gimnazia1.if.ua/uk/>

Додаток Л

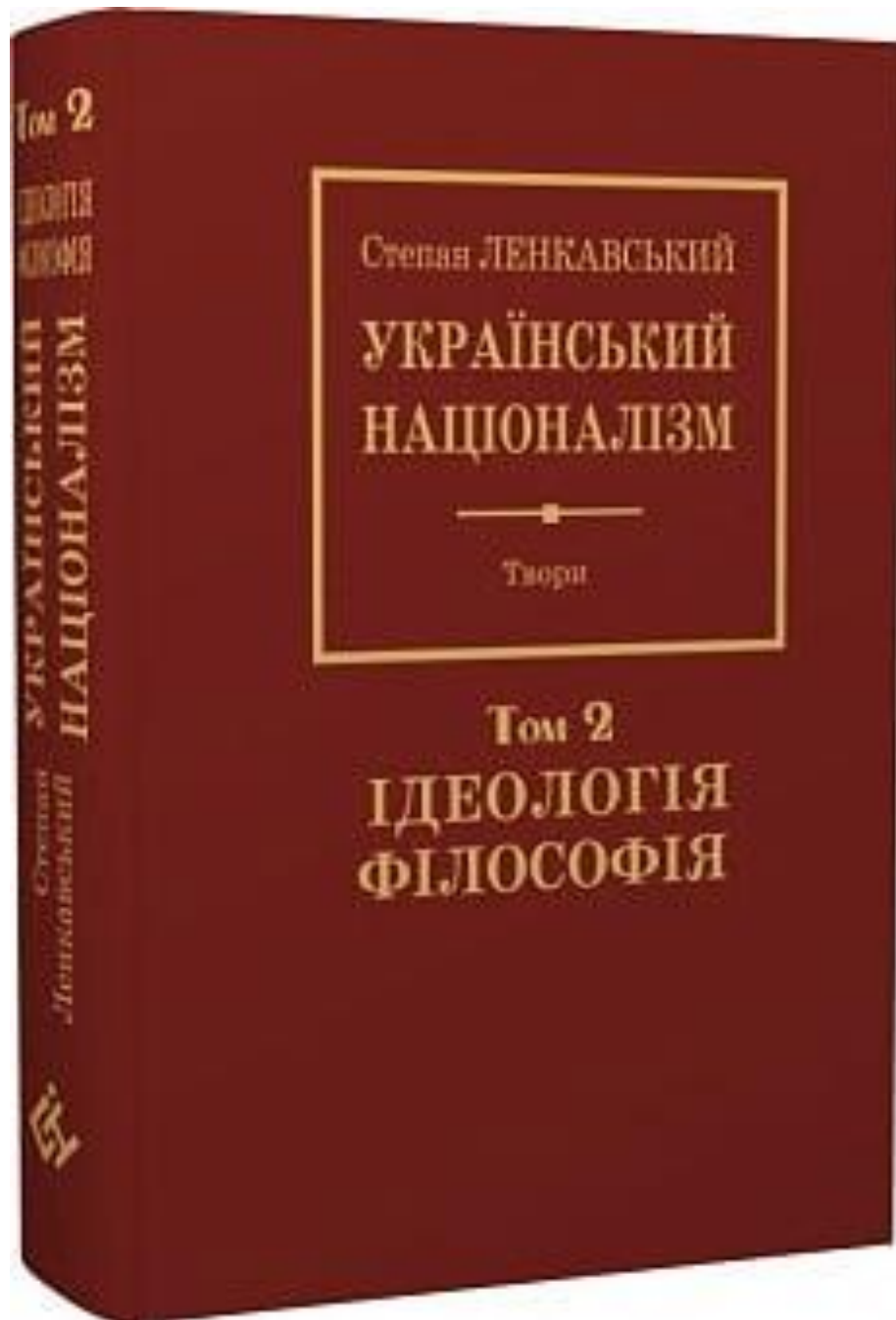
Український націоналізм. Том 1. Історія. Степан Ленкавський

Джерело: <https://ounbooks.com/ukrainskyi-natsionalizm.-tom-1.-istoriia.-stepan-lenkavskyi/>

Додаток М

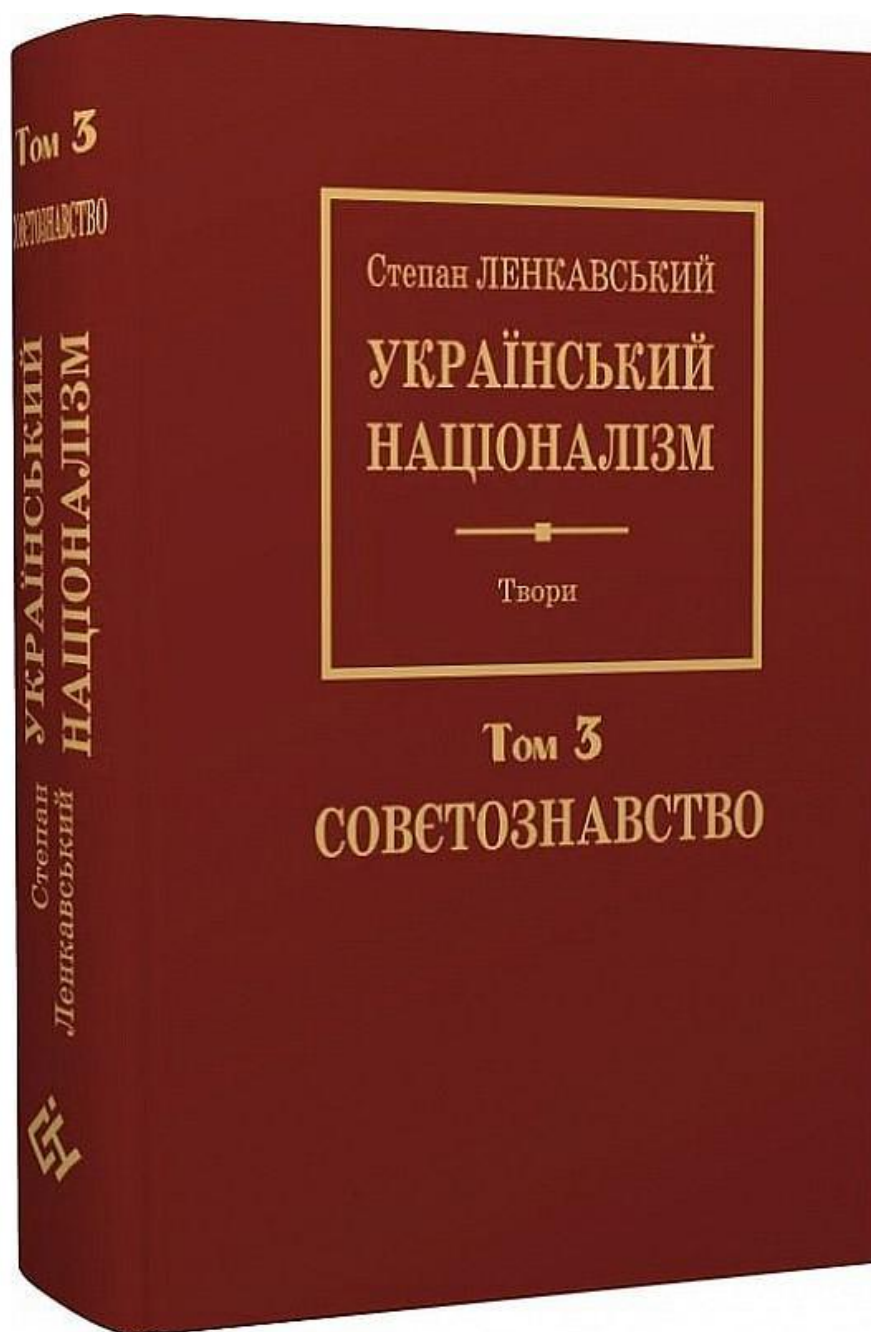
Український націоналізм. Том 2. Ідеологія. Філософія. Степан Ленкавський

Джерело: <https://book-ye.com.ua/catalog/sotsiolojiya/ukrayinskyj-natsionalizm-tom-2-ideolohiya-filosofiya/>

Додаток Н

Український націоналізм. Том 3. Советознавство. Степан Ленкавський

Джерело: <https://vsiknygy.com.ua/books/ukrajinskij-nacionalizm-tom-3-sovtoznnavstvo/>

Додаток О

Український націоналізм. Том 4. Міжнародна політика. Степан Ленкавський

Джерело: <https://ounbooks.com/stepan-lenkavskyi.-ukrainskyi-natsionalizm.-tom-4.-mizhnarodna-polityka/>

Додаток П

Могила С. Ленкавського сектор 430 на кладовищі Waldfriedhof. м. Мюнхен

Джерело: <http://surl.li/slysa>

Додаток Р

Пам'ятник Степану Ленкавському в с. Угорники

Джерело: <http://surl.li/slyrt>

Пам'ятник Степану Ленкавському в місті Івано-Франківськ

Джерело: <https://lh3.googleusercontent.com/p/AF1QipPfle6nFnkjgU5wuRYiTJsO3QwHLLayOTesruq6=s1360-w1360-h1020>

Меморіальна дошка Степану Ленкавському на фасаді Української гімназії
в Івано-Франківську

Джерело: <http://www.golos.com.ua/article/372432>

Приклад кластеру на тему: «Націоналізм»

Джерело: Методична розробка автора